

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

ΙΕΠ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
για το μάθημα της Ηθικής
στις Γ΄, Δ΄, Ε΄ & ΣΤ΄ Τάξεις Δημοτικού

Γνωστικό Πεδίο: Ανθρωπιστικές Επιστήμες

Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ηθική (Δημοτικό)

Εμπειρογνώμονες Εκπόνησης του Προγράμματος Σπουδών

Επόπτης:

Στυλιανός Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Εκπονητές/Εκπονήτριες:

Χαράλαμπος Βέντης, Αναπληρωτής Καθηγητής ΕΚΠΑ

Σταύρος Καραγεωργάκης, δρ. Φιλοσοφίας, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Βάσω Κιντή, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ

Κωνσταντίνος Κορναράκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Άννα Ντιντή, δρ. Φιλοσοφίας

Νίκη Παπαγεωργίου, Καθηγήτρια ΑΠΘ

Χαρινέλα Τουρνά, δρ. Φιλοσοφίας, Σύμβουλος Εκπαίδευσης Φιλολόγων Β΄ Αθήνας

Περιεχόμενα

A' Μέρος	4
A. Γενικά χαρακτηριστικά	4
A1. Ηθική σκέψη και πράξη.....	4
A2. Ηθική σκέψη και παιδί.....	5
A3. Ηθική σκέψη και παιδεία	6
A4. Η Ηθική ως μορφωτικό και παιδαγωγικό αγαθό	7
A5. Η συμβατότητα του νέου Προγράμματος Σπουδών της Ηθικής με τις γενικές αρχές και τη λογική των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών.....	12
B. Σκοποθεσία	14
B1. Γενικοί σκοποί.....	14
B2. Ειδικοί σκοποί.....	15
B3. Στόχοι/Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα.....	15
Γ. Διδακτική πλαισίωση – Σχεδιασμός εκπαιδευτικού υλικού	17
Δ. Αξιολόγηση	20
Ε. Δομή και περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου	21
E1. Θεματικά πεδία και θεματικές ενότητες	21
E2. Συνοπτική απεικόνιση της διάρθρωσης του Προγράμματος Σπουδών.....	22
E3. Αναλυτική απεικόνιση του Προγράμματος Σπουδών	23

Α΄ Μέρος

A. Γενικά χαρακτηριστικά

A1. Ηθική σκέψη και πράξη

Αν θέσουμε το ερώτημα «Τι σημαίνει ηθική για εσάς;», οι απαντήσεις ποικίλλουν: για κάποιους, η ηθική συνδέεται με προσωπικά συναισθήματα περί ορθού και εσφαλμένου· για άλλους, αντλείται από θρησκευτικές πεποιθήσεις· κάποιοι την ταυτίζουν με τη συμμόρφωση προς τον νόμο· ενώ άλλοι την αντιλαμβάνονται ως σύνολο κοινωνικά αποδεκτών προτύπων συμπεριφοράς.

Πολλοί τείνουν να ταυτίζουν την ηθική με το προσωπικό συναίσθημα. Ωστόσο, το να είναι κανείς ηθικός δεν σημαίνει απλώς να ακολουθεί τα συναισθήματά του, καθώς αυτά από μόνα τους δεν αποτελούν αξιόπιστη βάση για την κρίση του ορθού και του άδικου. Παρομοίως, η ηθική δεν μπορεί να περιορίζεται αποκλειστικά στο πεδίο της θρησκείας· αν ίσχυε κάτι τέτοιο, θα αφορούσε μόνο τους θρησκευόμενους, ενώ στην πραγματικότητα η ηθική δεσμεύει την πράξη όλων, ανεξαρτήτως θρησκευτικής ταυτότητας. Εξίσου περιοριστική είναι η ταύτιση της ηθικής με τον νόμο. Παρά το γεγονός ότι οι νόμοι συχνά ενσωματώνουν ηθικές αρχές, η ιστορία αποδεικνύει ότι νομοθετικές ρυθμίσεις μπορεί να απέχουν από θεμελιώδεις ηθικές αξίες. Παραδείγματα, όπως η νομιμοποίηση της δουλείας ή η στέρηση βασικών πολιτικών δικαιωμάτων από γυναίκες, μαρτυρούν ότι ο νόμος δεν αποτελεί πάντοτε ηθικό οδηγό. Ακόμη και η κοινωνική αποδοχή δεν αρκεί ως αποκλειστικό κριτήριο του ηθικού. Τα κοινωνικά πρότυπα διαφέρουν και ενίοτε έρχονται σε αντίθεση με την ηθική κρίση. Σε περίπλοκα και αμφιλεγόμενα ζητήματα, η κοινωνική σύγκλιση μπορεί να είναι ασαφής ή ανεπαρκής, καθιστώντας την αναζήτηση σαφών ηθικών ορίων ακόμη πιο αναγκαία.

Τι είναι, λοιπόν, η ηθική; Είναι πολύ δύσκολο να ορίσει κανείς την ηθική κατά τρόπο καθολικό που να καλύπτει τις αντιλήψεις γι' αυτήν σε διαφορετικούς πολιτισμούς και εποχές της ανθρώπινης ιστορίας. Από τις απαρχές της κοινωνικής ζωής, η συμβίωση των ανθρώπων σε οργανωμένες κοινότητες απαιτούσε έναν ηθικό κώδικα που θα ρύθμιζε τη συμπεριφορά τους προς όφελος της συλλογικής ευημερίας. Η οργανωμένη αυτή ρύθμιση της ανθρώπινης πράξης είναι αυτό στο οποίο συχνά αναφερόμαστε ως «ηθική»: ένα σύστημα αξιών, αρχών και κανόνων που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, καθορίζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι πράξεις ενός ατόμου μπορούν να επηρεάζουν όχι μόνο τη δική του ζωή, αλλά και τη ζωή άλλων όντων. Μπορεί κανείς να μιλήσει για έναν άγραφο κώδικα που περιλαμβάνει αξίες, αρχές και κανόνες με κοινωνικό χαρακτήρα. Η ηθική δεν αφορά αποκλειστικά το άτομο ως μεμονωμένη οντότητα, αλλά πρωτίστως τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις του με τους άλλους. Τα ηθικά αιτήματα, με όποιον τρόπο και αν τα

διατυπώνουμε, αφορούν τις ανθρώπινες σχέσεις και πράξεις. Ο τρόπος με τον οποίο επιλέγει κανείς να σχετίζεται με τον εαυτό του, τους άλλους και το περιβάλλον, είναι η πρωταρχική εκδήλωση της ηθικής και των αξιών. Οι ηθικές αρχές και αξίες παίζουν σημαντικό ρόλο στο να μας βοηθήσουν να κάνουμε αυτές τις επιλογές.

Μπορεί να υπάρχουν πολλές πηγές ή πρότυπα για την ηθική συμπεριφορά, και σε μια διαθρησκειακή και διαπολιτισμική σχολική τάξη οι προκλήσεις διαχείρισης της διαφορετικότητας είναι αναμενόμενες για όλους τους εμπλεκόμενους στη σχολική κοινότητα. Οι ηθικές αρχές και αξίες είναι σημαντικό να συνδέονται με δικαιώματα, υποχρεώσεις, οφέλη για το κοινωνικό σύνολο, δικαιοσύνη και αρετές. Αυτά τα πρότυπα επιβάλλουν εύλογες υποχρεώσεις αποχής από βλάβες προς τους άλλους — όπως η βία ή η αδικία— και προάγουν αρετές όπως η ειλικρίνεια και ο σεβασμός, ενώ συνδέονται και με την ικανοποίηση θεμελιωδών ανθρώπινων αναγκών, όπως η ευημερία, η διαμόρφωση ταυτότητας και η ελευθερία.

Είναι σύνηθες να σκεφτόμαστε την ηθική ως ζήτημα προσωπικών αξιών, η πραγμάτωση των οποίων επιδιώκεται στην καθημερινή μας ζωή. Όμως ο κόσμος στον οποίο ζούμε μας αναγκάζει να σκεφτόμαστε και να ενεργούμε και με παγκόσμιους όρους. Η φτώχεια και η στέρηση εκατομμυρίων ανθρώπων, η υπερεκμετάλλευση των πόρων της γης, οι οικολογικές κρίσεις, η ανεξέλεγκτη βία και οι πόλεμοι, καθώς και η κουλτούρα της απληστίας και της συσσώρευσης πλούτου και υλικών αγαθών, μας ασκούν νέες πιέσεις για την ανάδειξη της σημασίας ηθικών αξιών για την παγκόσμια πια ζωή μας. Εμείς - και οι επόμενες γενιές - χρειαζόμαστε λογικά εργαλεία και ηθικές ευαισθησίες που θα μας βοηθήσουν να σχετιστούμε πέρα από κουλτούρες και πολιτισμούς, πέρα από εθνικά και εθνοτικά εμπόδια και πέρα από θρησκευτικές ταυτότητες και δεσμεύσεις.

A2. Ηθική σκέψη και παιδί

Από πολύ πρώιμη ηλικία, τα παιδιά εκδηλώνουν ενδιαφέρον για ερωτήματα που αφορούν το σωστό και το λάθος, το δίκαιο και το άδικο, το καλό και το κακό. Τα παιδιά εκφράζουν αυτά τα ερωτήματα αυθόρμητα, καθώς προκύπτουν από την εμπειρία της καθημερινής συμβίωσης με τους άλλους, μέσα από την οποία αναπτύσσονται οι ικανότητες όλων μας να κρίνουμε, να επιλέγουμε και να αποφασίζουμε από κοινού. Τα ηθικά ερωτήματα είναι εκείνα που έχουν να κάνουν με τον τρόπο με τον οποίο (πρέπει να) ενεργούν οι άνθρωποι σε καταστάσεις που αφορούν την ευημερία του εαυτού τους, των άλλων ανθρώπων, των άλλων ζωντανών όντων ή τη διατήρηση της ισορροπίας του φυσικού περιβάλλοντος.

Σύγχρονες έρευνες επιβεβαιώνουν ότι η ηθική εκπαίδευση των μικρών παιδιών είναι πιο αποτελεσματική όταν η απαίτηση για ηθική συμπεριφορά συνοδεύεται από αιτιολόγηση και διάλογο παρά όταν επιβάλλεται με αυταρχικό τρόπο.¹ Η ηθική εκπαίδευση απαιτεί μια αναπτυξιακή αντίληψη των γνωστικών και συναισθηματικών ικανοτήτων, καθώς και μια εξοικείωση με τον **αναστοχασμό, την κριτική σκέψη και τον διάλογο**. Αν και υπάρχουν ακόμα διαφωνίες σχετικά με τις ψυχολογικές θεωρίες για την ανάπτυξη των παιδιών, κανείς δεν θα

¹ Damon, W. (1988) *The Moral Child*. New York: Free Press, κεφ. 4.

διαφωνούσε με την ιδέα ότι οι γνωστικές και κοινωνικές ικανότητές τους βρίσκονται σε μια συνεχόμενη και δυναμική διαδικασία ανάπτυξης και διαμόρφωσης συνηθειών. Τα παιδιά εμφανίζουν ένα ευρύ φάσμα γνωστικής και κοινωνικής ανάπτυξης, καθώς και ακαδημαϊκού και πολιτισμικού γραμματισμού, όπως υπέδειξε με τη θεωρία της «ζώνης επικείμενης ανάπτυξης» ο Vygotsky, απορρίπτοντας την ιδέα ενός κλειστού εξελικτικού «σταδίου». Τα συμπεράσματα τόσο από την εκπαιδευτική όσο και από την αναπτυξιακή ψυχολογία κατατείνουν στο συμπέρασμα ότι από τη στιγμή που κατακτάται η γλώσσα, η σκέψη διαθέτει – και διαρκώς αναμορφώνεται σε αναφορά προς αυτήν – ικανές λογικές δομές και κατηγορίες, ώστε να μπορεί να επεξεργάζεται ηθικές, αισθητικές και άλλες αξιολογικές διαστάσεις της εμπειρίας των παιδιών.

Η UNESCO έχει προσδιορίσει ορισμένες οικουμενικές αξίες της προσωπικής ανάπτυξης που επιτρέπουν στο παιδί να σχετίζεται δημιουργικά με τον κόσμο του: βοηθώντας το παιδί να αναπτύξει **αυτοεκτίμηση**, επιτρέποντας την άσκηση της ικανότητάς του να κάνει **επιλογές** και να αναλαμβάνει την **ευθύνη** για τις επιλογές που κάνει, την ικανότητά του να λαμβάνει δίκαιες **αποφάσεις**, την ετοιμότητα να **σέβεται** τους άλλους και τις απόψεις τους, την προθυμία να αναλαμβάνει **δεσμεύσεις** και να τις τηρεί. Αυτά είναι παραδείγματα αξιών που πρέπει να καλλιεργούνται σε ένα παιδί για να το βοηθήσουν να σκέφτεται και να ενεργεί ηθικά.²

Ένα Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Ηθικής που απευθύνεται στην παιδική ηλικία οφείλει ταυτόχρονα να λάβει υπόψη τους κοινωνικούς, ψυχολογικούς και βιολογικούς περιορισμούς μέσα στους οποίους μπορεί να λάβει χώρα η ηθική ανάπτυξη. Η σχολική τάξη στο μάθημα της Ηθικής, δεδομένου ότι εξ ορισμού χαρακτηρίζεται από θρησκευτική και πολιτισμική πολυμορφία, θα πρέπει να λειτουργεί σε ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο που υποστηρίζει την αμοιβαία εξοικείωση, την αποδοχή και την ισότιμη και αμοιβαία αναγνώριση μεταξύ των διαφορετικών αλλά ισόνομων μελών της. Μέσα σε αυτή την ποικιλομορφία, το στοιχείο που πρέπει να αναδεικνύεται είναι ό,τι μας ενώνει – η κοινή μας ανθρωπίνη υπόσταση.

A3. Ηθική σκέψη και παιδεία

Η ηθική ανάπτυξη είναι μια συνεχής διαδικασία αναστοχασμού και εξέλιξης προτύπων, αξιών και κανόνων. Οι εκπαιδευτικοί, καθώς και τα σχολεία συνολικά, δεν μπορεί ούτε είναι σκόπιμο να θεωρούνται η μοναδική πηγή ηθικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών, πολλώ δε μάλλον η αποκλειστική βάση της ηθικής τους συγκρότησης. Στην πράξη, καθοριστικό ρόλο στην ηθική ανάπτυξη διαδραματίζουν και άλλοι παράγοντες και θεσμοί, με κυριότερο την οικογένεια, η επίδραση της οποίας συχνά υπερβαίνει σε ισχύ την επιρροή ενός μεμονωμένου εκπαιδευτικού. Το σχολείο, ως θεσμός, συμβάλλει με ποικίλους τρόπους στη διαμόρφωση της ηθικής συνείδησης των μαθητών/τριών, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Η επίδραση αυτή ασκείται μέσα από επίσημους και ανεπίσημους διαύλους: από τους σχολικούς κανόνες, τις πρακτικές οργάνωσης και πειθαρχίας, τις άτυπες αλληλεπιδράσεις που προάγονται ή περιορίζονται, έως τα μηνύματα που μεταδίδονται σε συνελεύσεις, εκδηλώσεις και τη σύνδεση του σχολείου με την ευρύτερη κοινότητα.

² Stuart N. Hart (ed) (2005) *Eliminating Corporal Punishment: The Way forward to constructive Child Discipline*. Paris: UNESCO.

Όσοι υποστηρίζουν ότι η ηθική εκπαίδευση δεν ανήκει στην αποστολή των σχολείων συνήθως αναφέρονται αποκλειστικά στη δογματική διδασκαλία ή την κατήχηση, παραβλέποντας το γεγονός ότι σημαντικό μέρος της ηθικής επίδρασης ενός σχολείου ασκείται υπόρρητα και αβίαστα, μέσω αυτού που αποκαλείται «σιωπηρό πρόγραμμα σπουδών». Ένα σχολείο που αντιμετωπίζει τους μαθητές και τις μαθήτριες με σεβασμό καλλιεργεί έμπρακτα την αξία του σεβασμού και συντελεί στη διαμόρφωση ατόμων που σέβονται περισσότερο τους άλλους, ανεξάρτητα από το αν ο σεβασμός διδάσκεται ρητά. Αντίστοιχα, κάθε φορά που ο/η εκπαιδευτικός απαιτεί ησυχία στην τάξη όταν ο/η ίδιος/α μιλά, υποδηλώνει έμμεσα ότι αξίζει σεβασμό. Όταν, ωστόσο, επιμένει να επικρατεί ησυχία και όταν εκφράζεται κάποιος/α μαθητής/τρια, το μήνυμα του σεβασμού επεκτείνεται προς όλους/ες. Με τον ίδιο τρόπο, κάθε ενέργεια που αφορά τη διαχείριση της συμπεριφοράς των μαθητών/τριών φέρει αναπόφευκτα ηθική διάσταση, έστω και έμμεσα. Ζητήματα όπως ο κίνδυνος κατήχησης ή η θέση των προσωπικών ηθικών απόψεων του/της δασκάλου/ας θα εξεταστούν στον Οδηγό του Εκπαιδευτικού. Είτε το θέλουν είτε όχι, οι εκπαιδευτικοί έχουν αναπόφευκτα επιρροή στην ηθική ανάπτυξη του παιδιού. Μεγάλο μέρος αυτής της επιρροής είναι συμπτωματικό ή και υπόρρητο, καθώς εμφανίζεται μέσω του προτύπου ηθικής ευαισθησίας και δράσης που παρουσιάζει ο/η εκπαιδευτικός, μέσω των προσδοκιών που έχει από τα παιδιά στην τάξη, μέσω των κανόνων της τάξης, μέσω των συνηθειών που εκδηλώνει.³

Στον αντίποδα του «σιωπηρού προγράμματος σπουδών», ένα Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Ηθικής στο Δημοτικό οφείλει να λαμβάνει υπόψη του ρητά τις διαφορετικές σχολές σκέψης για την ηθική αγωγή, καθεμία από τις οποίες αντιλαμβάνεται και διαφορετικά τον ρόλο, το περιεχόμενο και τη διδακτική μεθοδολογία ενός μαθήματος Ηθικής, ειδικά όταν αυτό απευθύνεται σε μικρούς/ές μαθητές και μαθήτριες. Θα πρέπει, επίσης, να δηλώνει ρητά τις θεμελιώδεις αξίες, τις αρχές και τα πρότυπα τα οποία επιδιώκει να μεταλαμπαδεύσει καθώς και την επιστημονική και παιδαγωγική μεθοδολογία από την οποία υποστηρίζεται.

A4. Η Ηθική ως μορφωτικό και παιδαγωγικό αγαθό

Στη διεθνή εκπαιδευτική πραγματικότητα, η διδασκαλία της Ηθικής ή η Ηθική Αγωγή (Ethics/Moral Education) αποτελεί συχνά βασικό στοιχείο του σχολικού προγράμματος. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες προσφέρεται ως εναλλακτική ή συμπληρωματική επιλογή απέναντι στα μαθήματα των Θρησκευτικών. Για παράδειγμα, στη Φινλανδία οι μαθητές και οι μαθήτριες χωρίς ορισμένη θρησκευτική ταυτότητα συμμετέχουν στο μάθημα της Ηθικής,⁴ στο οποίο καλλιεργούνται η φιλοσοφική σκέψη, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, η αίσθηση δικαιοσύνης, η υπευθυνότητα. Παρόμοιες πρακτικές συναντάμε στη Σουηδία, τη Γερμανία (Ethikunterricht), την Εσθονία και σε αρκετά σχολεία του Ηνωμένου Βασιλείου (Religious and Moral Education ή Philosophy and Ethics).

³ Simon, K. G. (2001) *Moral questions in the classroom*. Yale UP: 15-38.

⁴ <https://suol.fi/re-in-finland/>

Η ανάγκη για συστηματική Ηθική Αγωγή υπογραμμίζεται από διεθνείς φορείς, όπως η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης, που τονίζουν τον ρόλο της εκπαίδευσης στον σχηματισμό υπεύθυνων, κριτικά σκεπτόμενων και ενεργών πολιτών. Όπως επιβεβαιώνει η πρόσφατη ευρωπαϊκή βιβλιογραφία, η **ανάπτυξη της ηθικής κρίσης, του χαρακτήρα και της ενσυναίσθησης** συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητα των μαθητών/τριών να συμβάλλουν σε δημοκρατικές κοινωνίες. Η ηθική εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει τις κοινότητες και τις κοινωνίες να ζουν ειρηνικά μαζί, με σεβασμό στον άλλον και αξιοπρέπεια για όλα τα ανθρώπινα όντα.

Το προτεινόμενο Πρόγραμμα ηθικής εκπαίδευσης προάγει αξίες που θεωρούνται πανανθρώπινες, όπως την αξιοπρέπεια, τον σεβασμό του άλλου, την ευθύνη και τη συμφιλίωση, τοποθετώντας την έννοια της ανθρώπινης **αξιοπρέπειας** στην κορυφή. Το δικαίωμα του ατόμου στην αξιοπρέπεια και τον σεβασμό είναι κεντρικό στοιχείο των εγγράφων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως της Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Τα **δικαιώματα** επιβίωσης, ανάπτυξης, προστασίας και συμμετοχής έχουν συμφωνηθεί από την πλειονότητα των εθνικών κρατών για όλους, **ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, φυλής ή θρησκείας**. Τα δικαιώματα σε αυτά και σε άλλα έγγραφα των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα χαρακτηρίζονται ως αναφαίρετα, απαραβίαστα και οικουμενικά.

Σήμερα, όλο και περισσότερες παραδόσεις, θρησκευτικές ή κοσμικές, αναγνωρίζουν τον **αμοιβαίο σεβασμό** ως μια απαραίτητη αξία που πρέπει να διέπει όλες τις σχέσεις μας. Η έννοια του αμοιβαίου σεβασμού είναι σημαντική γιατί αναγνωρίζει τις διαφορές και δεν συγχέει τη «διαφορά» με το «λάθος», ούτε επιτρέπει στις διαφορές που είναι φυσικές και θεμιτές να εξελιχθούν σε διχαστικές. Ο αμοιβαίος σεβασμός αναπτύσσεται στη βάση της κατανόησης και εκτίμησης των διαφορών και των ομοιοτήτων. Οικοδομεί σχέσεις παρά τις διαφορές μας και βοηθά στη διαδικασία της αμοιβαίας διόρθωσης, του εμπλουτισμού και της αυτοκριτικής. Η **υπευθυνότητα**, η **αλληλεγγύη**, η **συμφιλίωση** είναι αξίες και στάσεις, από τον σεβασμό των οποίων εξαρτάται η ευημερία όλων και πρέπει να κατοχυρωθούν στο μυαλό και τη συμπεριφορά των παιδιών από τη στιγμή που αρχίζουν να δημιουργούν σχέσεις με τους άλλους και με τον κόσμο γύρω τους. Ένα μάθημα ηθικής οφείλει να βοηθά στη σύνδεση με τον διαφορετικό άλλο, στην καλλιέργεια ανθρωπιστικών αξιών και στην οικοδόμηση της αίσθησης της κοινότητας. Αναζητούμε ηθικές αξίες που βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν μια αίσθηση κοινότητας, όχι μόνο με τα άτομα του άμεσου περιβάλλοντός τους, αλλά και πέρα από εθνικά, φυλετικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά εμπόδια.

Η **διαθρησκειακή** και **διαπολιτιστική** μάθηση θα πρέπει να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο της ποιοτικής εκπαίδευσης, όπως αυτή εκφράζεται στη Διακήρυξη για την Εκπαίδευση για Όλους.⁵ Σύμφωνα με την UNESCO, η εκπαίδευση υψηλής ποιότητας αναφέρεται στην ανάπτυξη εργαλείων για τη ζωή, τα οποία οι μαθητές και οι μαθήτριες αισθάνονται σίγουροι/ες και έχουν κίνητρο να χρησιμοποιήσουν. Αναφέρεται επίσης στην ανάπτυξη συμπεριφοράς που βασίζεται σε **θετικές αξίες**: κατανόηση και σεβασμό για τους ανθρώπους κάθε είδους, για τα δικαιώματά τους, για τον φυσικό κόσμο, για το παρελθόν και το μέλλον. Για τη UNICEF, η **ποιοτική εκπαίδευση** προετοιμάζει τα άτομα για να ζήσουν επιτυχημένες ζωές και να δημιουργήσουν υγιείς κοινωνίες

⁵ *Investing In Cultural Diversity and Intercultural Dialogue: UNESCO World Report* (UNESCO Paris 2008).

με την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων, στάσεων και αξιών που απαιτούνται για να επιφέρουν αλλαγή συμπεριφοράς που θα επιτρέψει στα παιδιά, τους/τις νέους/ες και τους ενήλικες να προλαμβάνουν τις συγκρούσεις και τη βία, τόσο την ανοιχτή όσο και τη δομική, να επιλύουν τις συγκρούσεις ειρηνικά και να δημιουργούν τις συνθήκες που ευνοούν την ειρήνη, είτε σε διαπροσωπικό, κοινωνικό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Η UNICEF υποστηρίζει την εκπαίδευση που βασίζεται σε δεξιότητες ζωής για την **πρόληψη της βίας** και την οικοδόμηση της αποδοχής.

Το Πρόγραμμα Σπουδών τοποθετεί το μάθημα της Ηθικής σε ένα διαπολιτισμικό και διαθρησκειακό πλαίσιο εκπαίδευσης, στηριζόμενο και αξιοποιώντας τους τέσσερις πυλώνες της UNESCO για την εκπαίδευση (Α-μαθαίνω να μαθαίνω, Β-μαθαίνω να κάνω, Γ-μαθαίνω να ζω με άλλους, Δ-μαθαίνω να είμαι)⁶. Καθένας από αυτούς τους πυλώνες αποκτά διαφορετική βαρύτητα και περιεχόμενο όταν πρόκειται για ένα μάθημα Ηθικής, όλοι όμως συμμετέχουν, τροφοδοτούν και προσαρμόζονται στον θεωρητικό προσανατολισμό του Προγράμματος αλλά και στις παιδαγωγικές πρακτικές που προτείνει. Βασική πυξίδα για την ανάπτυξη των ενοτήτων και της δομής του περιεχομένου του Προγράμματος αποτέλεσε το πρόγραμμα ηθικής εκπαίδευσης *Μαθαίνοντας να ζούμε μαζί*⁷ που συνέταξαν από κοινού η UNESCO και η UNICEF σε συνεργασία με ειδικούς στην ηθική εκπαίδευση από όλον τον κόσμο. Το Πρόγραμμα παρακολουθεί τις αναθεωρημένες Εκθέσεις της Διεθνούς Επιτροπής για το Μέλλον της Εκπαίδευσης που αναδιαμορφώνουν καθέναν από αυτούς τους πυλώνες σε σχέση με την ανάπτυξη ικανοτήτων για κοινές δράσεις και την ενίσχυση του κοινού καλού. Στους βασικούς πυλώνες της εκπαίδευσης συγκαταλέγονται πλέον το να «μαθαίνουμε να μελετάμε, να ερευνούμε μαζί και να συν-δημιουργούμε, να κινητοποιούμαστε συλλογικά, να ζούμε σε έναν κοινό κόσμο, να ενδιαφερόμαστε και να φροντίζουμε».⁸

Το Πρόγραμμα Σπουδών που προτείνεται για τις τέσσερις τελευταίες τάξεις της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης αντιλαμβάνεται το μάθημα αυτό ως δυναμικό πεδίο ανάπτυξης της ηθικής κρίσης και ευαισθησίας στη βάση της διερεύνησης και των πρακτικών δημοκρατικού διαλόγου εντός της σχολικής τάξης και σε σύνδεση με τη σύγχρονη, πολυδιάστατη, πραγματικότητα των παιδιών. Το Πρόγραμμα Σπουδών ενσωματώνει κριτικά κεντρικές ιδέες της προσέγγισης της Φιλοσοφίας για Παιδιά του Matthew Lipman, της αρεταϊκής (αρετολογικής/αρετοκρατικής) ηθικής και της εκπαίδευσης χαρακτήρα, αλλά και την ηθική της φροντίδας, την ανθρώπινη προδιάθεση να αναγνωρίζουμε και να ανταποκρινόμαστε με ευαισθησία και με πράξεις στις ανάγκες των άλλων ανθρώπων (Nel Noddings, Carol Gilligan). Ένα Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Ηθικής που απευθύνεται στην παιδική ηλικία οφείλει επίσης να λάβει υπόψη τους κοινωνικούς, ψυχολογικούς και βιολογικούς περιορισμούς μέσα στους οποίους μπορεί να λάβει χώρα η ηθική ανάπτυξη. Ο γνωστικός αναπτυξιακός προσανατολισμός του Lawrence Kohlberg⁹ αποτέλεσε έναν

⁶ International Commission on Education for the Twenty-first Century (ed. Delors, J.) (1996) *Learning: the treasure within; report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century*. Paris, UNESCO: 85-98.

⁷ *Learning to Live Together. An Intercultural and Interfaith Programme for Ethics Education* (UNESCO - UNICEF - Arigatou, Geneva 2008).

⁸ International Commission on the Futures of Education (2021) *Reimagining our futures together: a new social contract for education*. Paris: UNESCO.

⁹ Kohlberg, L. (1971) *Stages of moral development as a basis for moral education*. Cambridge: Center for Moral Education, Harvard University.

πρώτο χάρτη παιδαγωγικής δόμησης του Προγράμματος, κριτικά αναθεωρημένος από σύγχρονες θεωρίες και πρακτικές (ιδιαίτερα μετά από την κριτική από τη Gilligan και τις εκπροσώπους της ηθικής της φροντίδας).¹⁰

Το παιδαγωγικό και διδακτικό μοντέλο το οποίο προτείνει το Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της Ηθικής στο Δημοτικό οργανώνεται γύρω από την ιδέα της σχολικής τάξης ως **κοινότητας ηθικής διερεύνησης**, μιας παιδαγωγικής προσέγγισης και πρακτικής που μετατρέπει την τάξη σε εργαστήριο **σκέψης και διαλόγου** πάνω σε ζητήματα ηθικής. Μέσα από φιλοσοφικά ερεθίσματα, κύκλους συζήτησης και βιωματικές δραστηριότητες, τα παιδιά αναπτύσσουν την ικανότητα να αναστοχάζονται, να εκφράζουν επιχειρήματα, να ακούνε ο ένας τον άλλον και να οικοδομούν συλλογικά νοήματα και αξίες. Αυτή η προσέγγιση συνιστά απότοκο του παιδαγωγικού μοντέλου της Φιλοσοφίας για παιδιά (P4C), που ήδη εφαρμόζεται με επιτυχία σε δεκάδες χώρες και τεκμηριώνεται από πολυάριθμες εκπαιδευτικές έρευνες.¹¹ Προγράμματα προσχολικής εκπαίδευσης έχουν δείξει ότι ακόμη και τα πολύ μικρά παιδιά είναι ικανά να ανταποκριθούν στους θεμελιώδεις στόχους της Φιλοσοφίας για παιδιά: να εργάζονται με έννοιες, να αναπτύσσουν τη σκέψη τους και να συνεργάζονται με άλλα παιδιά σε διάλογο.¹²

Η Unesco έχει εντάξει από το 1995 τη φιλοσοφία με παιδιά και τη μεθοδολογία της κοινότητας διερεύνησης στις ερευνητικές και εκπαιδευτικές της δραστηριότητες και εκδίδει συστηματικά τα ερευνητικά αποτελέσματα από τη διεθνή πρακτική της μεθόδου. Σε πρόσφατη μελέτη της συνοψίζει τα οφέλη της για τα παιδιά ως εξής:

Η φιλοσοφία με παιδιά όχι μόνο διευρύνει τη σκέψη τους, αλλά τα ενθαρρύνει να εκφραστούν και να θεμελιώσουν μια προσωπική βάση αξιών· επιταχύνει την κοινωνική και συναισθηματική τους ανάπτυξη· βελτιώνει τις σχολικές επιδόσεις, ειδικά δε τις γλωσσικές και μαθηματικές· εξελίσσει τις επικοινωνιακές και συνεργατικές τους δεξιότητες· ενδυναμώνει το κίνητρο για μάθηση και συμμετοχή στην εκπαίδευση· προωθεί τον διάλογο και τις δημοκρατικές αξίες· ενισχύει την αυτοεκτίμηση και την ανεκτικότητα· αναβαθμίζει τις σχέσεις εκπαιδευτικών-μαθητών.¹³

Ορισμένα προγράμματα ηθικής εκπαίδευσης παραλείπουν εντελώς τη διάσταση του διαλόγου, θεωρώντας την ηθική απλώς ως συμμόρφωση σε κανόνες. Άλλα προγράμματα, όπως εκείνο του Kohlberg που βασίζεται στην ανάλυση ηθικών διλημμάτων ή αυτό της διασάφησης αξιών, περιλαμβάνουν συζήτηση αλλά η μορφή της δεν είναι πάντα επαρκής. Συχνά προτείνονται μοντέλα διαλόγου που είναι ελλιπή ή αναποτελεσματικά (Dillon, 1994). Αυτό οφείλεται συχνά σε ελλιπή κατανόηση του ρόλου του/της δασκάλου/ας στη διαδικασία. Η κοινότητα ηθικής

¹⁰ Ενδεικτικά: Splitter, L. & Sharp, A.M. (1995) *Teaching for Better Thinking. The Classroom Community of Inquiry*. Melbourne, Australian Council for Educational Research και πιο πρόσφατα Sprod, T. (2001) *Philosophical discussion in moral education: The community of ethical inquiry*. London/New York: Routledge.

¹¹ Lipman (P4C Curriculum), IAPC Reports, Sprod, Daniel.

¹² Unal, U., & Gunes, G. (2024) «The effect of Philosophy for Children (P4C) activities on the development of moral perception and social rules of preschool children». *Journal of Childhood, Education & Society* 5 (2).

¹³ Goucha, M. (επ.) (2007) *Philosophy, a School of Freedom—Teaching Philosophy and Learning to Philosophize: Status and Prospects*. Paris: UNESCO 57.

διερεύνησης μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο για να καλλιεργηθεί τόσο η ηθική κρίση όσο και ικανότητες επικοινωνιακές και κοινωνικές.¹⁴

Ένα μάθημα Ηθικής πρέπει να λειτουργεί ταυτόχρονα και ως πρότυπο προσέγγισης ηθικών ζητημάτων: με λογική συνέπεια, διάλογο και ενσυναίσθηση. Οφείλει ταυτόχρονα, επομένως, το σχολείο να εκπαιδεύει τους μαθητές και τις μαθήτριες στην κριτική σκέψη, στην ταξινόμηση εννοιών, στην εξαγωγή/συναγωγή συμπερασμάτων, στην οικοδόμηση και την αξιολόγηση συλλογισμών κ.ο.κ. Αυτό εξηγεί και την έμφαση η οποία δίδεται στην **άσκηση της λογικής σκέψης** και στις **πρακτικές διαλόγου** στο παρόν Πρόγραμμα. Μέσω του κοινού διαλόγου, τα παιδιά εξετάζουν ένα ευρύ φάσμα δυνατοτήτων, αναζητούν λύσεις σε ηθικά προβλήματα, μοιράζονται διαφορετικές εμπειρίες και πεποιθήσεις και τελικά μετακινούνται από τη σκέψη που αφορά συγκεκριμένες περιπτώσεις σε πιο γενικούς ή αφηρημένους συλλογισμούς.

Το θεωρητικό πλαίσιο της **Κοινότητας Διερεύνησης (Community of Inquiry-CoI)** έχει φιλοσοφικά και επιστημονικά θεμέλια που παρέχουν προγραμματισμένες κατευθυντήριες γραμμές και αρχές για την διαμόρφωση ενός ωφέλιμου μαθησιακού περιβάλλοντος.¹⁵ Η **κοινότητα ηθικής διερεύνησης** υπηρετεί την ιδέα ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να μάθουν να σκέφτονται προσεκτικά για τον εαυτό τους σχετικά με το ποιες πρέπει να είναι οι ηθικές αρετές που θα καλλιεργήσουν και οι κανόνες που θα υιοθετήσουν, πώς δικαιολογούνται και πώς πρέπει να εφαρμόζονται στην καθημερινή ζωή. Οι αρετές και η ανάπτυξη του χαρακτήρα μπορεί να αποτελούν μέρος του περιεχομένου, αλλά δεν θα πρέπει να προσφέρονται στους μαθητές και τις μαθήτριες ως προκαθορισμένες απαντήσεις, αλλά ως δυνατότητες που πρέπει να διερευνηθούν, να αμφισβητηθούν και να γίνουν αποδεκτές μόνο μετά από κριτικό προβληματισμό σχετικά με το νόημα και την αξία τους. Η εμπλοκή των μαθητών/τριών σε φιλοσοφικές συζητήσεις αποσκοπεί στο να τους αντιμετωπίσουν σοβαρά ως ηθικά υποκείμενα που ήδη ασχολούνται με την ηθική σκέψη και μπορεί να βρεθούν σε απορία από φαινομενικές ή πραγματικές ηθικές αντιφάσεις στον κόσμο των ενηλίκων.

Σε αντίθεση με την έννοια της ομάδας, που περιλαμβάνει συγκεκριμένο κάθε φορά στόχο με καθορισμένους ρόλους και χρονικά περιορισμένη συνεργασία για την επίτευξη του στόχου, μια κοινότητα διερεύνησης έχει διαφορετικούς στόχους, δομή και δυναμική. Ο κύριος στόχος μιας κοινότητας διερεύνησης είναι η **συλλογική αναζήτηση γνώσης, κατανόησης και επίλυσης προβλημάτων**. Τα μέλη συμμετέχουν σε μια διαδικασία διερεύνησης, ανταλλάσσοντας απόψεις, ιδέες και γνώσεις, με σκοπό την **από κοινού** ανάπτυξη νέων ιδεών ή την επίλυση σύνθετων ζητημάτων. Όλα τα μέλη θεωρούνται **ισότιμα** και η συμβολή τους στην κοινότητα είναι εξίσου σημαντική. Υπάρχει ανοιχτός διάλογος και συνεργασία. Η δυναμική μιας κοινότητας διερεύνησης είναι συχνά μακροχρόνια και συνεχής. Τα μέλη μαθαίνουν από κοινού και η γνώση εξελίσσεται καθώς προχωράει η **διερεύνηση**, μέσα από την **αλληλεπίδραση** και την **αυτοδιόρθωση**.

Το πρότυπο της κοινότητας διερεύνησης υιοθετήθηκε ευρέως στην εκπαιδευτική θεωρία για να περιγράψει πώς οι μαθητές και οι μαθήτριες αλληλεπιδρούν και μαθαίνουν σε περιβάλλοντα

¹⁴ García-Morión, Félix, et al. (2020) «Research in moral education: The contribution of P4C to the moral growth of students» Education Sciences 10 (4).

¹⁵ Akyol, Z. (επ.) (2012) *Educational communities of inquiry: Theoretical framework, research and practice*. Canada: IGI Global.

μάθησης και για να εξηγήσει πώς διαφοροποιείται σημαντικά από την παραδοσιακή ομάδα μάθησης στις στοχεύσεις, τη μεθοδολογία και την πρακτική του. Στο μοντέλο της κοινότητας διερεύνησης η εκπαιδευτική εμπειρία και μάθηση εξελίσσεται μέσα από την αλληλεπίδραση τριών βασικών διαστάσεων/«παρουσιών» (presences): τη γνωστική, τη διδακτική και την κοινωνική. Η γνωστική παρουσία αναφέρεται στη δυνατότητα των μαθητών/τριών να προσδώσουν νόημα μέσω της **διαλογικής και αναστοχαστικής** διαδικασίας. Πρόκειται για την κεντρική διάσταση της μάθησης, όπου οι εκπαιδευόμενοι/ες αλληλεπιδρούν με το γνωστικό υλικό και προσπαθούν να εμβαθύνουν στις έννοιες. Η γνωστική παρουσία περιλαμβάνει στάδια όπως την αρχική **διερεύνηση** και αναγνώριση του προβλήματος, την εξερεύνηση διαφόρων **εναλλακτικών λύσεων** και πηγών γνώσης, τη σύνθεση και διατύπωση **κρίσεων** και την αξιολόγηση. Η κοινωνική παρουσία αφορά την ικανότητα των μαθητών/τριών να παρουσιάζουν τον εαυτό τους και να επικοινωνούν με **αυθεντικότητα, σεβασμό και ενσυναίσθηση**. Είναι το στοιχείο που βοηθά στη δημιουργία μιας ασφαλούς και υποστηρικτικής μαθησιακής κοινότητας, όπου οι συμμετέχοντες/ουσες αισθάνονται ελεύθεροι/ες να εκφράζουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Κύριες πτυχές της κοινωνικής παρουσίας είναι η συναισθηματική έκφραση, η αίσθηση της **κοινότητας** και της ομαδικής συνοχής, η ανοιχτή **επικοινωνία**, η **ασφάλης** και **επικοδομητική** αλληλεπίδραση. Η διδακτική διάσταση αφορά γενικά τη διαμόρφωση και την υποστήριξη της μαθησιακής εμπειρίας από τον/την εκπαιδευτή/τρια ή τον/την συντονιστή/τρια. Αναφέρεται στον ρόλο του/της εκπαιδευτικού-συντονιστή/τριας μέσα σε μια κοινότητα διερεύνησης και στην ευθύνη του/της εκπαιδευτικού για τον σχεδιασμό και τη διαχείριση της μαθησιακής διαδικασίας. Περιλαμβάνει τη δομή και τον σχεδιασμό του μαθήματος, την καθοδήγηση της συζήτησης, καθώς και την παροχή άμεσης ανατροφοδότησης. Η διδακτική παρουσία είναι κρίσιμη για τη διατήρηση της κατεύθυνσης και της εστίασης της μαθησιακής διερεύνησης, καθώς και για τη διασφάλιση ότι οι μαθησιακοί στόχοι επιτυγχάνονται. Αναλυτικότερα αυτά τα ζητήματα αναπτύσσονται στον Οδηγό του Εκπαιδευτικού.

A5. Η συμβατότητα του νέου Προγράμματος Σπουδών της Ηθικής με τις γενικές αρχές και τη λογική των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών

Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ηθικής στο Δημοτικό Σχολείο εισάγεται για πρώτη φορά στην ελληνική πρωτοβάθμια εκπαίδευση ως διακριτό μάθημα, εναλλακτικά προς το μάθημα των Θρησκευτικών, ανταποκρινόμενο σε πάγια αιτήματα για σεβασμό στη θρησκευτική ελευθερία, την ελευθερία συνείδησης και την καλλιέργεια δεξιοτήτων δημοκρατικού πολίτη. Η καθιέρωση του μαθήματος της Ηθικής ευθυγραμμίζεται πλήρως με τους βασικούς οριζόντιους προσανατολισμούς των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών, που προσανατολίζονται στη συμπεριληψη, τον κριτικό στοχασμό, την αυτονομία σκέψης και τη σύνδεση της θεωρίας με την πράξη.

Το Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Ηθικής προσπαθεί να υπηρετήσει τις σύγχρονες ανάγκες για την ενίσχυση του δημοκρατικού σχολείου, που συνδέει τη θεωρία με την πράξη, είναι ανοιχτό στις νέες πολιτισμικές συνθήκες και προκλήσεις και προσπαθεί να ενδυναμώσει αξίες και αρετές πανανθρώπινες. Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να εφαρμόσουν δεξιότητες

κριτικής σκέψης, ενσυναίσθησης και επικοινωνίας των εμπειριών και των πεποιθήσεών τους και να μοιραστούν σε ένα πλαίσιο ασφαλές, ισότιμο, πιστό στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ανοιχτό στη διαφορετικότητα που καλλιεργείται μέσω του συστηματικού διαλόγου, της αλληλεπίδρασης και της πρακτικής εφαρμογής αξιών στην καθημερινή σχολική ζωή.

Μέσω της Ηθικής εκπαίδευσης επιδιώκεται οι μαθητές και οι μαθήτριες να αναπτύξουν δεξιότητες αναστοχασμού, ώστε να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν, να ερευνούν, να σκέφτονται δημιουργικά και να δρουν αποτελεσματικά. Παράλληλα, καλλιεργείται η ικανότητά τους να αξιοποιούν τις γνώσεις που αποκτούν και να παράγουν νέα γνώση, ενώ ενθαρρύνονται να λαμβάνουν αποφάσεις που βασίζονται σε αιτιολογήσεις και δεδομένα. Το Πρόγραμμα στοχεύει, επίσης, στο να ενισχύσει την πρωτοβουλία και την αυτονομία των μαθητών/τριών, τόσο εντός της σχολικής τάξης, όσο και στην ευρύτερη καθημερινή τους ζωή. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην καλλιέργεια της αυτοεκτίμησης, της αυτοπεποίθησης, της ενσυναίσθησης και της ανεκτικότητας, ώστε να είναι σε θέση να συνδέονται ουσιαστικά και να επικοινωνούν αποτελεσματικά με τους άλλους. Η Ηθική εκπαίδευση συμβάλλει στην αναγνώριση και εμπέδωση θεμελιωδών αξιών και αρχών, καλλιεργώντας την αίσθηση ευθύνης και προετοιμάζοντας τους μαθητές και τις μαθήτριες για τον ρόλο τους ως ενεργών πολιτών.

Το παρόν Πρόγραμμα Σπουδών ευθυγραμμίζεται πλήρως με τις βασικές αρχές των Νέων Προγραμμάτων Σπουδών, προτάσσοντας υψηλές προσδοκίες κατάλληλα προσαρμοσμένες στις ανάγκες κάθε μαθητή και μαθήτριας, διασφαλίζοντας συνοχή και ουσιαστική μάθηση που συνδέεται με την κοινότητα, ενισχύοντας τη συμπερίληψη, εφαρμόζοντας σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές και μεθοδολογικά εργαλεία και καλλιεργώντας μεταγνωστικές δεξιότητες που αφορούν κάθε διαδικασία μάθησης.

B. Σκοποθεσία

B1. Γενικοί σκοποί

Ο γενικός σκοπός του μαθήματος της Ηθικής στο Δημοτικό Σχολείο είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού ως υπεύθυνου, ενεργού, δημοκρατικού πολίτη που σέβεται τον εαυτό του, τους άλλους και το περιβάλλον του. Το μάθημα καλλιεργεί την ικανότητα για κριτική σκέψη, αναστοχασμό, επιχειρηματολογία, διάλογο και ενσυναίσθηση και αποβλέπει στη συνειδητοποίηση της σημασίας θεμελιωδών αξιών, όπως του σεβασμού του άλλου, της δικαιοσύνης, της αίσθησης ευθύνης και της αλληλεγγύης.

Το μάθημα της Ηθικής αποτελεί έτσι ένα ουσιαστικό εργαλείο για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της ηθικής ευαισθησίας και της κοινωνικής νοημοσύνης των μαθητών/τριών. Μέσα από τον διάλογο, την ορθολογική διερεύνηση και την από κοινού επεξεργασία ηθικών ζητημάτων, ενισχύονται ουσιαστικά οι πρακτικές δημοκρατικής παιδείας και καλλιεργούνται συστηματικά οι ικανότητες των μαθητών/τριών να κρίνουν, να συνδιαλέγονται και να λαμβάνουν υπεύθυνες αποφάσεις σε έναν όλο και πιο περίπλοκο και διευρυμένο κόσμο.

Το μάθημα της Ηθικής επιδιώκει να καλλιεργήσει την ικανότητα των παιδιών να αναγνωρίζουν και να χειρίζονται ηθικά διλήμματα και προβλήματα που εμφανίζονται στην καθημερινή ζωή, δημόσια ή ιδιωτική και να συζητούν τρόπους αντιμετώπισής τους, και να εξοικειώσει τους μαθητές και τις μαθήτριες με άλλες, διαφορετικές, συνήθειες, κουλτούρες, πεποιθήσεις σχετικά με ερωτήματα που αφορούν τον συλλογικό βίο και το κοινό και ατομικό καλό. Παράλληλα, στόχος του προγράμματος είναι να ασκηθούν οι μαθητές και οι μαθήτριες σε δεξιότητες ενεργητικής ακρόασης, να μαθαίνουν να ακούνε την άλλη άποψη, να εκτιμούν και να αξιολογούν τα επιχειρήματα της άλλης πλευράς και να εξετάζουν όπως και να θέτουν υπό εξέταση τις δικές τους πεποιθήσεις με βάση τη λογική συνέπειά τους.

Στους γενικούς σκοπούς του προγράμματος ανήκουν επίσης η καλλιέργεια της ικανότητας λήψης αποφάσεων, η κατανόηση της διαφορετικότητας, η προώθηση του σεβασμού των δικαιωμάτων, η καλλιέργεια/ανάπτυξη/ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, της υπευθυνότητας, της ανεκτικότητας, της ενσυναίσθησης και διάθεσης για κοινή δράση πέρα από όρια πολιτισμών και θρησκειών. Η ηθική εκπαίδευση εισάγεται στο Δημοτικό Σχολείο με σκοπό τον αναστοχασμό και την εξοικείωση με πρακτικές που συνδέουν αξίες, στάσεις και συμπεριφορές, βασισμένη σε καθολικά αποδεκτές αρχές και στην υπέρβαση πολιτισμικών ή άλλων διαφορών. Στο σχολείο, η αρχή της συμπερίληψης πρέπει να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να αγκαλιάσει όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το χρώμα, την καταγωγή, το φύλο, τη θρησκεία, τις σωματικές τους ικανότητες ή την κοινωνική και οικονομική τους τάξη. Με αυτόν τον τρόπο, το νέο Πρόγραμμα Σπουδών της Ηθικής για το Δημοτικό Σχολείο ανταποκρίνεται στον στόχο ενός ανοιχτού, δημοκρατικού, συμπεριληπτικού σχολείου, που διαμορφώνει ενεργούς πολίτες και ηθικά σκεπτόμενους ανθρώπους.

B2. Ειδικοί σκοποί

Το μάθημα της Ηθικής έχει ως βασικό στόχο να υποστηρίξει τους μαθητές και τις μαθήτριες, ώστε να αναγνωρίζουν και να καλλιεργούν τόσο την προσωπική, όσο και την κοινωνική τους ταυτότητα, αποκτώντας επίγνωση των αξιών που καθοδηγούν τις επιλογές και τη συμπεριφορά τους. Μέσα από τη συμμετοχή τους σε δομημένες δραστηριότητες και συζητήσεις, μαθαίνουν να αναπτύσσουν δεξιότητες διαλόγου και ουσιαστικής συνεργασίας στο πλαίσιο μιας κοινότητας ηθικής διερεύνησης, όπου ενθαρρύνεται η ανταλλαγή ιδεών με σεβασμό του άλλου και συνεκτική επιχειρηματολογία.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες έρχονται σε επαφή με ηθικά διλήμματα κατάλληλα για την ηλικία τους και ασκούνται στη διατύπωση και υποστήριξη θέσεων, κατανοώντας παράλληλα τη σημασία του να ακούγονται και να λαμβάνονται υπόψη διαφορετικές οπτικές. Η διδακτική διαδικασία συνδέεται άμεσα με την καθημερινή ζωή και τα ζητήματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες, όπως η αποδοχή της διαφορετικότητας, η κοινωνική δικαιοσύνη και η βιώσιμη ανάπτυξη.

Παράλληλα, δίνεται έμφαση στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, της φροντίδας για τον συνάνθρωπο και της υπευθυνότητας, μέσα από ατομικές και ομαδικές δράσεις που μεταφέρουν τη θεωρία στην πράξη. Τελικός σκοπός είναι να προετοιμάζονται οι μαθητές και οι μαθήτριες, ώστε να συμμετέχουν ενεργά στη σχολική και ευρύτερη κοινότητα, να συνεισφέρουν ως υπεύθυνοι και δημοκρατικοί πολίτες και να συνειδητοποιούν τον ρόλο τους σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που απαιτεί διαρκή διάλογο, συνεργασία και κριτική σκέψη.

B3. Στόχοι/Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα

Οι σκοποί που τίθενται για το μάθημα της Ηθικής εξειδικεύονται σε συγκεκριμένους στόχους, οι οποίοι αφορούν το πεδίο των γνώσεων, των ικανοτήτων/δεξιοτήτων καθώς και των αξιών και στάσεων που καλούνται να καλλιεργήσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο πλαίσιο το μαθήματος. Οι εκπαιδευτικοί στόχοι προσανατολίζονται στην ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών/τριών, τόσο σε γνωστικό, όσο και σε ψυχοκινητικό και συναισθηματικό επίπεδο.

Σε γνωστικό επίπεδο, ο/η μαθητής/τρια αναμένεται να αναπτύσσει κριτική και δημιουργική σκέψη, ικανότητα ανάλυσης και σύνθεσης πληροφοριών, να τεκμηριώνει απόψεις με επιχειρήματα, να ακούει ενεργητικά, να μαθαίνει να επιλύει προβλήματα και να διεξάγει έρευνα, ενώ παράλληλα ενισχύεται η ικανότητά του/της για αυτοανακάλυψη της γνώσης. Οι μαθητές και οι μαθήτριες αναμένεται να αναπτύξουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν τις προσωπικές τους αξίες, τις στάσεις που υιοθετούν και τα πρότυπα συμπεριφοράς που επηρεάζουν τις επιλογές τους.

Σε ψυχοκινητικό επίπεδο αναμένεται να προάγει τη συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών/τριών καθώς και την ανάπτυξη του λόγου, της έκφρασης και της κατανόησης, τη βελτίωση της συγκέντρωσης και της εικόνας εαυτού, καθώς καλλιεργεί τη βιωματική προσέγγιση

της γνώσης (διάλογος) και ενδυναμώνει δεξιότητες όπως τη διαχείριση συναισθήματος, χρόνου και σχέσεων.

Παράλληλα, σε επίπεδο στάσεων και συμπεριφορών, οι μαθητές και οι μαθήτριες αναμένεται να καλλιεργούν τις κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες. Εντός της *κοινότητας διερεύνησης* μαθαίνουν να συνεργάζονται για να διερευνήσουν ένα πρόβλημα ή να σχεδιάσουν τρόπους αντιμετώπισης διλημμάτων, να αναπτύσσουν ανεκτικότητα απέναντι στη διαφορετική άποψη, να αναλαμβάνουν την ευθύνη της σκέψης και του λόγου τους, καθώς μοιράζονται και ακούνε με ενδιαφέρον όσα η ενεργητική ακρόαση ξεδιπλώνει. Μέσα από τη συμμετοχή τους σε κύκλους διαλόγου, εξοικειώνονται με τη διατύπωση και υποστήριξη τεκμηριωμένων απόψεων αλλά και με την ψύχραιμη και ορθολογική πρόσληψη των διαφορετικών απόψεων, συμβάλλοντας ουσιαστικά σε έναν διάλογο που στηρίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό και την ενεργή ακρόαση του άλλου. Ενισχύονται έτσι ουσιαστικά διεργασίες αυτεπίγνωσης και αυτορρύθμισης των μαθητών/τριών, συμβάλλοντας στη γενικότερη προσωπική τους εξέλιξη.

Στα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα αναμένεται από τους μαθητές και τις μαθήτριες να μπορούν να προσεγγίζουν με αναστοχαστική διάθεση τα ηθικά ερωτήματα και να εξετάζουν κριτικά τις προτεινόμενες απαντήσεις. Θα μάθουν να επεξεργάζονται ηθικά και φιλοσοφικά ερωτήματα ή προβλήματα τόσο ατομικά όσο και σε συνεργασία με ομάδα, τρόπους για να διαμορφώνουν και να διατυπώνουν τη θέση τους με τεκμηριωμένο λόγο και συγκροτημένη επιχειρηματολογία καθώς και να προβαίνουν σε αξιολόγηση και σχολιασμό τους. Θα καλλιεργήσουν δεξιότητες συγκρότησης και ανασυγκρότησης επιχειρημάτων, αιτιολόγησης και ελέγχου της συλλογιστικής ορθότητας.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη στάσεων σεβασμού, ενσυναίσθησης και συνεργασίας, τόσο στο σχολικό, όσο και στο οικογενειακό περιβάλλον. Τέλος, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα συμμετάσχουν σε συλλογικές δράσεις που προάγουν την αλληλεγγύη, την υπευθυνότητα και τη συνείδηση της συλλογικής ευθύνης και σε ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολυπολιτισμικό ορίζοντα.

Ως προς τις αξίες και στάσεις, το μάθημα καλλιεργεί τη συνείδηση του οικουμενικού χαρακτήρα θεμελιωδών εννοιών και ερωτημάτων της ηθικής φιλοσοφίας, τόσο ως προς το περιεχόμενο, όσο και ως προς τις μεθόδους διατύπωσης, ανάλυσης και τεκμηρίωσης των απαντήσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, θα μαθαίνουν να αναπτύσσουν σταδιακά αναστοχαστική στάση απέναντι σε κάθε ιδέα, άποψη ή κοσμοθεωρία, αξιολογώντας κριτικά κάθε πληροφορία ή επιχειρηματολογία που επιχειρεί να επηρεάσει ή να χειραγωγήσει τη σκέψη ατόμων ή ομάδων. Θα διαμορφώνουν έτσι προσωπική, αλλά κριτικά θεμελιωμένη άποψη για σημαντικά ζητήματα που αφορούν τον κόσμο και τη ζωή τους, συνθέτοντας τη σχολική γνώση με τις προσωπικές τους αντιλήψεις και την κοινωνική τους εμπειρία. Θα συνεργάζονται σε ομάδες, συμμετέχοντας σε ομαδοσυνεργατικές διαδικασίες, και θα συνδιαλέγονται με σεβασμό στη διαφορετική άποψη, τιμώντας τις αρχές του ισότιμου δημοκρατικού διαλόγου και αναγνωρίζοντας την αξία της συναίνεσης και της σύνθεσης απόψεων.

Γ. Διδακτική πλαισίωση – Σχεδιασμός εκπαιδευτικού υλικού

Κατά τη διδασκαλία του μαθήματος, προτείνεται να γίνεται χρήση διδακτικών μεθόδων που προάγουν τη **συμμετοχικότητα** και ενθαρρύνουν την ενεργή εμπλοκή των μαθητών/τριών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον **διάλογο** και στην επιχειρηματολογία, καθώς μέσω αυτών ενισχύεται η ικανότητα έκφρασης απόψεων, η ανάπτυξη κριτικής σκέψης και η καλλιέργεια σεβασμού προς τις **διαφορετικές** οπτικές.

Ο **διάλογος** στο μάθημα της Ηθικής εντός της σχολικής τάξης δεν είναι μια απλή συζήτηση. Είναι το θεμελιώδες μέσο μιας **ομαδοσυνεργατικής** διερεύνησης φιλοσοφικών κατά βάση εννοιών που ανακύπτουν στην καθημερινή εμπειρία των παιδιών. Η συμμετοχή σε έναν διερευνητικό διάλογο απαιτεί διανοητική εγρήγορση, ενεργητική ακρόαση, εξέταση της διαφορετικής άποψης, εξερεύνηση δυνατοτήτων και εναλλακτικών. Όταν μπαίνουμε σε διάλογο, επιτελούμε ένα πλήθος νοητικών διεργασιών, στις οποίες δεν θα είχαμε εμπλακεί αν η συζήτηση δεν είχε γίνει. Σε αυτές συμπεριλαμβάνεται η συγκέντρωση της προσοχής, η εξέταση εναλλακτικών λύσεων, η ανάλυση ορισμών και εννοιών, καθώς και η αναγνώριση επιλογών που ενδεχομένως δεν είχαμε προηγουμένως σκεφτεί. Μέσω του διαλόγου, αποκτούμε εμπειρία των τρόπων με τους οποίους οι άλλοι άνθρωποι διατυπώνουν συμπεράσματα, αναγνωρίζουν υποθέσεις, αμφισβητούν ο ένας τον άλλον και εμπλέκονται σε ουσιαστικές διανοητικές αλληλεπιδράσεις. Με αυτόν τον τρόπο, διευκολύνεται η σύνδεση της **θεωρητικής** γνώσης με την προσωπική **εμπειρία** των μαθητών/τριών.

Λόγω του κρίσιμου ρόλου του διαλόγου στην ανάπτυξη της σκέψης, το παιδαγωγικό μοντέλο της Φιλοσοφίας για παιδιά (P4C) υιοθέτησε τη διαλογική μορφή για το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του. Το **εκπαιδευτικό υλικό** αναπτύχθηκε συστηματικά για παιδιά και εκπαιδευτικούς από την πρώτη σχολική βαθμίδα ως το τέλος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (6-18 ετών) και εκτείνεται θεματικά σε όλα τα φιλοσοφικά πεδία, αντλώντας ερωτήματα από τη λογική, την ηθική, την αισθητική, τη γνωσιολογία και τη μεταφυσική. Ειδικά για την ηθική εκπαίδευση ο Lipman και οι συνεργάτες του συνέταξαν τον φιλοσοφικό διάλογο για παιδιά *Lisa* καθώς και το πολυσέλιδο εγχειρίδιο για τον/την εκπαιδευτικό που το συνοδεύει¹⁶ με κυρίαρχο στοιχείο τις ασκήσεις λογικής και διαλεκτικής, ασκήσεις κατανόησης και ασκήσεις παρακολούθησης, δραστηριότητες και παιχνίδια, τα οποία ο/η εκπαιδευτικός καλείται να αξιοποιήσει για να ενορχηστρώσει τον φιλοσοφικό διάλογο μέσα στην τάξη και να ασκήσει τα παιδιά στη φιλοσοφική διερεύνηση. Οι λογικές ασκήσεις και τα σχέδια συζήτησης στα διάφορα εγχειρίδια έχουν λογική αλληλουχία, αποφεύγοντας μια εμπειρική σειρά αλλά είναι διαφοροποιημένα ως προς την ηλικία των παιδιών και στοχεύουν στο να διεγείρουν πρότυπα ερωτήσεων, διερευνήσεων και συζητήσεων, τα οποία αναπτύσσονται πρώτα από τους φανταστικούς χαρακτήρες των διαλόγων και στη συνέχεια

¹⁶ Η *Lisa* γράφτηκε για παιδιά που βρίσκονται στο τέλος του Δημοτικού Σχολείου (Lipman, M. (1976) *Lisa. Ethical Inquiry*. (B' έκδ. 1983, Montclair, N.J.: IAPC) και Lipman, M.-Sharp, A.M. *Ethical Inquiry: Instructional Manual to Accompany Lisa* (B' έκδ. 1995, Montclair, N.J.: IAPC). Για τις μικρότερες τάξεις το Πρόγραμμα έλαβε επίσης υπόψη τα: Lipman, M. (1974) *Harry Stottlemeier's Discovery* (B' έκδ. 1985, Montclair, N.J.: IAPC) και Lipman, M.-Sharp, A.M.-Oscanyan, F. (1979) *Philosophical Inquiry: Instructional Manual to Accompany Harry Stottlemeier's Discovery* (B' έκδ. 1984, Montclair, N.J.: IAPC) και Lipman, M. (1981) *Pixie* (Montclair, N.J.: IAPC) και Lipman, M.-Sharp, A.M. (1982) *Looking for Meaning: Instructional Manual to Accompany Pixie* (USA, University Press of America & IAPC).

εσωτερικεύονται από τα παιδιά στην τάξη, καθώς μιλούν για αυτά στα οποία έχουν εκτεθεί. Ο Lirman κατέληξε ότι, ενώ τα παιδιά χρειάζονται πρωτογενή φιλοσοφικά κείμενα, η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών χωρίς φιλοσοφικό υπόβαθρο απαιτεί προετοιμασμένες ασκήσεις και σχέδια συζήτησης για να συντονίσουν τη φιλοσοφική διερεύνηση. Τα ογκώδη εγχειρίδιά του συνιστούν πρότυπα φιλοσοφικής πρακτικής για μαθητές/τριες και εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μεταφρασμένα σε πολλές ξένες γλώσσες και δοκιμασμένα επί δεκαετίες σε ποικίλα περιβάλλοντα μάθησης.

Επομένως, τόσο το **εκπαιδευτικό υλικό**, όσο και η **διδασκτική πλαισίωση** του μαθήματος της Ηθικής για το Δημοτικό Σχολείο προσανατολίζονται στην ερωτηματοκεντρική, διαλογική μεθοδολογία της Φιλοσοφίας για παιδιά και στη βιωματική γνώση που καλλιεργείται σε μια κοινότητα διερεύνησης ηθικών ζητημάτων. Τα παιδιά θα πρέπει να εκκινούν από ένα κατάλληλα σχεδιασμένο φιλοσοφικό ερέθισμα, το οποίο θα πρέπει να λειτουργεί παραδειγματικά σε πολλαπλά επίπεδα, αρχής γενομένης από τον τρόπο με τον οποίο η μορφή του επιτελεί παιδαγωγικά τη λειτουργία της μοντελοποίησης, συνιστώντας ταυτόχρονα ένα μοντέλο της ηθικής σκέψης και ένα μοντέλο για την ηθική σκέψη. Όπως σημειώνει η Martha Nussbaum «τα φιλοσοφικά βιβλία είναι για τη φιλοσοφία ό,τι είναι τα εγχειρίδια του τένις για το τένις: δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη ζωντανή δραστηριότητα».

Το εκπαιδευτικό υλικό για τους μαθητές και τις μαθήτριες θα πρέπει να συνιστά ένα αρχικό ερέθισμα για τη διεξαγωγή διαλόγου εντός της σχολικής τάξης. Θα πρέπει επομένως να τους τροφοδοτεί με ερωτήματα και να τους εκθέτει σε εναλλακτικές θέσεις, τρόπους και στάσεις. Πρέπει επίσης να επιτρέπει πολλαπλές ερμηνείες, να μην καθοδηγεί μηχανικά αλλά να στρέφει την προσοχή στην αυτονομία της σκέψης κάθε παιδιού. Παράλληλα, οφείλει να συνιστά ένα αναστοχαστικό και διακειμενικό αφηγηματικό παράδειγμα, δίνοντας χώρο για σύνδεση με άλλα κείμενα ή εμπειρίες. Ενδεικτικά, τέτοιου είδους διαλογικές, ανοιχτές, πολυφωνικές *αφηγήσεις* μπορεί να αντληθούν από φιλοσοφικά και λογοτεχνικά κείμενα, λογικά προβλήματα ή παράδοξα, μύθους, αποσπάσματα σχολικών μαθημάτων, κινηματογραφικές ταινίες, πίνακες ζωγραφικής, ειδησεογραφικά γεγονότα, μουσικά έργα ή βιωματικά επεισόδια.

Ο κρίσιμος ρόλος του/της **εκπαιδευτικού** ξεκινά με το να δημιουργήσει την κοινότητα ηθικής διερεύνησης και να θέσει τους **κανόνες** και το **πλαίσιο** διεξαγωγής του μαθήματος και του διαλόγου με τρόπο που θα ενεργοποιεί την ερευνητική διάθεση των παιδιών και θα τα βοηθά να οικειοποιηθούν αφηρημένες έννοιες και ερωτήματα ως προσωπικό αλλά και κοινό τους αίτημα. Ο/Η εκπαιδευτικός φροντίζει για την ομαλή **διεξαγωγή** του διαλόγου, αλλά δεν παρεμβαίνει ούτε κατευθύνει τα παιδιά προς τη μία απάντηση ή την άλλη. Έργο του/της είναι να προωθή τον **προβληματισμό** ανανεώνοντας τα ερωτήματα και, πηγαίνοντας σε ολοένα και μεγαλύτερο βάθος ή σε αυξημένο βαθμό κατανόησης, να ενθαρρύνει την **έκφραση** διαφορετικών απόψεων, να προσανατολίζει με ερωτήσεις, να ζητά **αιτιολογήσεις**, διευκρινίσεις και αποσαφηνίσεις, να οδηγεί στην **εμβάθυνση**, να αναδεικνύει και να δημιουργεί **συνδέσεις** ανάμεσα στις ιδέες που εκφράζονται, να διατηρεί την έμφαση στη **σκέψη**, να αξιοποιεί τις **διαφωνίες**, να **επαναφέρει** τη συζήτηση στο βασικό ερώτημα και να φροντίζει να τηρούνται οι κανόνες διαλόγου και οι αρχές της ομάδας. Ο ρόλος του/της είναι κατεξοχήν **σωκρατικός**: συμμετέχει στη διερεύνηση χωρίς προκαταλήψεις και δογματισμούς, εντοπίζει τις ρητές ή λανθάνουσες πεποιθήσεις των παιδιών,

για να τις φέρει στον κοινό χώρο του διαλόγου και να εξεταστούν από κοινού και υπό το φως της λογικής συνέπειας και του κοινού καλού. Τα ζητήματα αυτά αναλύονται εκτενέστερα στον Οδηγό Εκπαιδευτικού.

Παράλληλα, προβλέπεται η διεξαγωγή ομαδικών εργασιών και παιχνιδιών ρόλων, μέσα από τα οποία προωθείται η συνεργατικότητα, η δημιουργικότητα και η ανάπτυξη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Μέσα από αυτές τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις επιδιώκεται η μετατροπή της μάθησης σε μια βιωματική, ουσιαστική και ουσιαστικά διαμορφωτική εμπειρία. Πέρα από την άμεση σύνδεσή της με τη Φιλοσοφία, η Ηθική συναντά συχνά ζητήματα που απασχολούν την Κοινωνιολογία, τη Βιολογία και την Ιατρική (βιοηθική), την Ιστορία (ηθικά ζητήματα στο ιστορικό τους πλαίσιο), τη Λογοτεχνία (αφήγηση και ηθικά διλήμματα), την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Αυτή η διαθεματική προσέγγιση επιτρέπει στους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοούν την ηθική ως ένα ζωντανό και εφαρμοσμένο πεδίο σκέψης. Τα μικρότερα παιδιά διερευνούν, με την υποστήριξη οπτικοακουστικού υλικού και δραστηριοτήτων, ερωτήματα που συνδέονται με βασικές φιλοσοφικές έννοιες και προβλήματα (π.χ. φιλία, αγάπη, ελευθερία), ενώ τα πιο έμπειρα παιδιά εξετάζουν πιο σύνθετα, διαχρονικά ζητήματα ή επίκαιρα κοινωνικά προβλήματα.

Δ. Αξιολόγηση

Καθώς το Πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές και μαθήτριες του Δημοτικού, η αξιολόγηση δεν θα πρέπει να βασίζεται σε τυποποιημένες απαντήσεις, αλλά στην **εκτίμηση της ανάπτυξης των δεξιοτήτων** των μαθητών/τριών, η οποία απαιτεί χρόνο και συστηματική άσκηση. Τα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα περιγράφουν το επίπεδο γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων που αναμένεται να κατακτηθούν. Η αξιολόγηση στο μάθημα της Ηθικής πρέπει να επιδιώκει την αυτορρύθμιση και την αλληλοσυνεργατική πρακτική ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας ηθικής διερεύνησης. Οι παραδοσιακές μορφές αξιολόγησης, όπως τα ωριαία διαγωνίσματα ή η ατομική προφορική εξέταση δεν συνιστανται για το είδος του μαθήματος και την ηλικία των μαθητών/τριών.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να αξιολογηθούν για το αν και σε ποιο βαθμό:

1. κατανοούν το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού υλικού,
2. μπορούν να το αξιοποιούν κριτικά διατυπώνοντας ερωτήματα,
3. προσπαθούν να σκέφτονται αυτόνομα εκτιμώντας την πολυπλοκότητα των ηθικών ζητημάτων,
4. συμμετέχουν στη διερεύνηση και τον διάλογο που διεξάγεται στην τάξη,
5. προσπαθούν να εκφράζονται ελεύθερα απέναντι στο εκάστοτε ερώτημα/πρόβλημα,
6. λαμβάνουν υπόψη τους εναλλακτικές αντιλήψεις με αμοιβαίο σεβασμό,
7. διατυπώνουν αιτιολογημένες θέσεις,
8. απαιτούν αιτιολογημένες απαντήσεις
9. ακούνε με ενδιαφέρον, φροντίδα και ενεργητική εμπλοκή τους άλλους,
10. αναθεωρούν τη στάση τους αν αυτή αποδειχθεί λογικά αντιφατική, βλαβερή ή άδικη

Η ικανότητα των μαθητών/τριών να επιτυγχάνουν τους μαθησιακούς στόχους σε μια κοινότητα διερεύνησης προτάσσει την αυτοαξιολόγηση και την αυτοδιόρθωση ως μέσα και ταυτόχρονα κριτήρια ελέγχου επίτευξης των μαθησιακών στόχων, τόσο από την πλευρά των μαθητών/τριών, όσο και την πλευρά του/της εκπαιδευτικού. Υπ' αυτή την έννοια η διαδικασία αξιολόγησης μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών είναι οργανικά συνδεδεμένη με τη διδακτική πράξη και εφαρμόζεται διαρκώς, όχι μόνο στο τέλος κάθε θεματικού πεδίου αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της διδασκαλίας ως άσκηση μεταγνωστικών δεξιοτήτων.

Ε. Δομή και περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου

Ε1. Θεματικά πεδία και θεματικές ενότητες

Όταν η Επιτροπή της UNESCO παρουσίασε το πρόγραμμα ηθικής εκπαίδευσης *Μαθαίνουμε να ζούμε*,¹⁷ έδωσε μεγάλη έμφαση στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και της ικανότητας να ενεργεί με ανεξαρτησία, κρίση και προσωπική ευθύνη. Γι' αυτό και οι πρώτες ενότητές του είναι αφιερωμένες στον εαυτό¹⁸ και τους άλλους ανθρώπους, τη διερεύνηση της ταυτότητας και της ετερότητας για την καλλιέργεια ηθικής συνείδησης, σκέψης και πράξης. Την αρχή αυτή ακολουθούν και τα θεματικά πεδία του Προγράμματος Σπουδών του μαθήματος της Ηθικής για τις τέσσερις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού.

Στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής και ηθικής αγωγής που εκτείνεται από την Γ' Δημοτικού έως και την ΣΤ' Δημοτικού, τα θεματικά πεδία κατανέμονται έτσι ώστε να συνθέτουν μια εξελικτική πορεία αυτογνωσίας, συλλογικής συνείδησης και υπεύθυνης ηθικής σκέψης. Η ηθική εκπαίδευση δεν μπορεί παρά να συμπεριλαμβάνει και μάλιστα να εκκινεί από τη διερεύνηση του εαυτού: για να καταστήσουμε ηθικοί αυτουργοί πρέπει να αποκτήσουμε αίσθηση του εαυτού μας, των δυνατοτήτων και των ορίων μας. Σε αυτή τη βάση μπορεί να καλλιεργηθεί η υπεύθυνη σκέψη και πράξη, αναλογικά πάντα προς την ηλικία και τη γνωστική ετοιμότητα των μαθητών και μαθητριών. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να διευκολύνουν τη σύνδεση της ανακάλυψης του εαυτού με τον σεβασμό και τη μέριμνα για τους άλλους.

Έτσι, στη **Γ' Δημοτικού**, τα παιδιά ξεκινούν την ηθική διερεύνηση από τον πιο οικείο τόπο: τον εαυτό τους. Τα παιδιά ενθαρρύνονται να αναγνωρίσουν τη μοναδικότητά τους, προτού την συνδέσουν με τους άλλους, και συνεχίζουν με τα άμεσα και έμμεσα περιβάλλοντα που προσδιορίζουν την ταυτότητά τους: το «εμείς», τους «άλλους ανθρώπους» και τα «άλλα όντα». Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται μέσα από τη συλλογική διερεύνηση στην τάξη να εκτιμήσουν την αξία της ομάδας, να σεβαστούν τα διαφορετικά άτομα γύρω τους και να συναισθανθούν την ευθύνη τους απέναντι σε όλα τα ζωντανά όντα και το περιβάλλον.

Στην **Δ' Δημοτικού**, η φιλοσοφική αναζήτηση επικεντρώνεται στον Χαρακτήρα και τις Αρετές, στα Πρότυπα, στις Συνήθειες και τα Έθιμα, καθώς και τους Κανόνες που ορίζουν μια ορθή ηθική πράξη. Οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να σκεφτούν και συζητούν για το τι σημαίνει να είναι κάποιος δίκαιος, γενναίος ή εγκρατής, ποια πρότυπα μπορούν να εμπνεύσουν τη ζωή τους, πώς οι συνήθειες διαμορφώνουν τον χαρακτήρα και γιατί οι κανόνες είναι απαραίτητοι για την αρμονική συμβίωση.

Στην **Ε' Δημοτικού**, τα παιδιά καλούνται να στραφούν σε ερωτήματα ευρύτερης εμβέλειας: «Πώς να ζούμε καλά;», «Πώς να σκεφτόμαστε ορθά;», «Πώς να αποφασίζουμε σωστά;». Σε αυτή τη φάση, η ηθική φιλοσοφία γίνεται εργαλείο για την καθημερινή ζωή: οι μαθητές και οι μαθήτριες

¹⁷ *Learning to Live Together. An Intercultural and Interfaith Programme for Ethics Education* (UNESCO - UNICEF – Arigatou, Geneva 2008),

¹⁸ Module 1: Understanding Self and Others (44-47)

μαθαίνουν να διακρίνουν τι είναι σημαντικό, να σκέφτονται κριτικά, να σταθμίζουν αποφάσεις και να εξετάζουν τις συνέπειες των πράξεών τους μέσα από παραδείγματα ηθικών διλημμάτων.

Στη **ΣΤ΄ Δημοτικού**, η πορεία κορυφώνεται με πιο συνειδητές και ώριμες έννοιες: το Ηθικό Υποκείμενο, τα Ηθικά Κριτήρια, τις Ηθικές αξίες και αρχές. Εδώ οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να σκεφτούν τον εαυτό τους ως ηθικά πρόσωπα με ικανότητα επιλογής και ευθύνη για τις πράξεις τους. Μαθαίνουν να ξεχωρίζουν τα κριτήρια που καθοδηγούν τις επιλογές τους, να αναγνωρίζουν αξίες που θεμελιώνουν την ανθρώπινη συνύπαρξη και να αναμετρώνται με πιο σύνθετα ηθικά προβλήματα, κατανοώντας ότι η ηθική δεν είναι απλώς περιστασιακή τήρηση κανόνων αλλά συνεχής εφαρμογή κανονιστικών αρχών.

E2. Συνοπτική απεικόνιση της διάρθρωσης του Προγράμματος Σπουδών

Η διάρθρωση του περιεχομένου δεν είναι μια μηχανική κατανομή της ύλης, αλλά μια παιδαγωγική διαδρομή που σέβεται το στάδιο ανάπτυξης κάθε μαθητή/τριας, ενθαρρύνει την αυτογνωσία, την κριτική σκέψη και την πράξη, και διαμορφώνει τους όρους για έναν υπεύθυνο, ενεργό και στοχαστικό πολίτη. Η σταδιακή αυτή πορεία δεν επιδιώκει να προσφέρει στα παιδιά έτοιμες απαντήσεις, αλλά να τα εξοπλίσει με ερωτήματα, στάσεις και εργαλεία για να σκέφτονται και να πράττουν με συνείδηση, ευθύνη και φιλοσοφικό πνεύμα — τόσο μέσα στο σχολείο, όσο και πέρα από αυτό.

Τάξη	Θεματικά πεδία
Γ΄	1. Ο εαυτός
	2. Εμείς
	3. Οι άλλοι (άνθρωποι)
	4. Τα άλλα όντα
Δ΄	1. Χαρακτήρας & Αρετές και Ελαττώματα
	2. Πρότυπα
	3. Συνήθειες και Έθιμα
	4. Κανόνες
Ε΄	1. Πώς να ζούμε καλά;
	2. Πώς να σκεφτόμαστε ορθά;
	3. Πώς να αποφασίζουμε σωστά;
	4. Ηθικά διλήμματα
Στ΄	1. Το ηθικό υποκείμενο
	2. Ηθικά κριτήρια
	3. Ηθικές αξίες και κανονιστικές αρχές
	4. Ηθικά προβλήματα

Ε3. Αναλυτική απεικόνιση του Προγράμματος Σπουδών

Γ΄ Δημοτικού

Θεματικά πεδία	Θεματικές Ενότητες	Προτεινόμενες ασκήσεις	Ενδεικτικές δράσεις	Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα
				Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση να:
1. Ο εαυτός	<ol style="list-style-type: none"> 1. Τι με κάνει να ξεχωρίζω από τους άλλους; 2. Θα εξακολουθούσε να ήσουν ο ίδιος άνθρωπος αν είχες διαφορετικό σώμα ή μυαλό; 3. Είναι κακό να θέλεις να είσαι κάτι που δεν είσαι; 4. Μας ανήκει το σώμα μας ή εμείς ανήκουμε σε αυτό; 5. Πώς ξέρεις τι αισθάνεσαι; 6. Το να γνωρίζεις τον εαυτό σου είναι το ίδιο με το να γνωρίζεις κάποιον άλλον; 7. Εξαρτάται η άποψη που έχεις για τον εαυτό σου από το τι πιστεύουν οι άλλοι για σένα; 8. Μπορούμε να ελέγχουμε τον εαυτό μας; 	<p>Προσδιορισμός ιδιοτήτων</p> <p>Διατύπωση θέσης</p> <p>Διατύπωση διαφωνίας</p> <p>Διατύπωση ερωτημάτων</p> <p>Αιτιολόγηση θέσης I</p> <p>Αιτιολόγηση θέσης II</p> <p>Διατύπωση υποθέσεων I</p> <p>Διατύπωση υποθέσεων II</p>	<p>Παιχνίδια και δραστηριότητες αυτογνωσίας (Το δέντρο της ζωής μου, Συστήνω τον εαυτό μου)</p> <p>Προβολή σύντομης ταινίας κινουμένων σχεδίων και συζήτηση στην τάξη: <i>The amazing little worm</i> (2017)</p> <p>Ομαδική δραστηριότητα: «Επιλέγουμε κανόνες διαλόγου»</p> <p>Κατασκευή σημαίας / συμβόλου της κοινότητας ηθικής διερεύνησης</p> <p>Παιχνίδια ρόλων (διαφωνία, σύγκρουση, θεατρική τεχνική «ρόλος στον τοίχο»)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν και να εκφράζουν τη μοναδικότητα τους. Αναγνωρίζουν την αξία και την ιδιαιτερότητα κάθε ανθρώπου. • Εξετάζουν την έννοια της ταυτότητας και προβληματίζονται πάνω στο τι σημαίνει να παραμένεις «ο ίδιος» άνθρωπος. Διερευνούν τη σχέση ανάμεσα σε σωματικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά • Κατανοούν τη διαφορά ανάμεσα στην αυθεντική επιθυμία και στην πίεση να αλλάξει κανείς για να ταιριάζει με τους άλλους. Αναπτύσσουν σεβασμό για την προσωπική επιθυμία, χωρίς να υποτιμούν την αξία του εαυτού τους. Κατανοούν τη σημασία του τρόπου κατάρτισης συλλογικών κανόνων και να συνεργάζονται για να συναποφασίζουν. • Διακρίνουν την έννοια του «ανήκειν» όταν αναφέρεται στο σώμα, σε σχέση με τον εαυτό. Συγκρίνουν διαφορετικές οπτικές για τη σχέση με το σώμα τους (π.χ. εργαλείο, κομμάτι του εαυτού), με παραδείγματα από την εμπειρία τους. Είναι σε θέση να κατανοούν ότι κάθε άποψη μπορεί (και χρειάζεται) να στηρίζεται με κάποιο λόγο ή εξήγηση. • Αναγνωρίζουν βασικά συναισθήματα και να αντιστοιχούν λόγια, σκέψεις ή σωματικές ενδείξεις σε αυτά. Κατανοούν ότι τα συναισθήματα δεν είναι πάντα ξεκάθαρα και χρειάζονται παρατήρηση και ερμηνεία.

				<p>Διατυπώνουν ερωτήματα σχετικά με τα συναισθήματα των άλλων. Διακρίνουν ανάμεσα σε μια απλή γνώμη και σε μια αιτιολογημένη θέση.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι η αυτογνωσία περιλαμβάνει σκέψη, ενδοσκόπηση και εμπειρία, ενώ η γνώση των άλλων περιλαμβάνει παρατήρηση, επικοινωνία και ενσυναίσθηση. Διατυπώνουν αιτιολογήσεις για να υποστηρίξουν μια άποψη, χρησιμοποιώντας λέξεις-δείκτες («επειδή», «γιατί», «διότι», «για τον λόγο ότι»). <p>Διατυπώνουν υποθέσεις με φράσεις όπως «ίσως...», «αν... τότε...», «μπορεί να...».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν τη διαφορά ανάμεσα στην αυτοεικόνα και στην αντίληψη που έχουν οι άλλοι για αυτούς/αυτές. Αναπτύσσουν σεβασμό προς τον εαυτό τους, χωρίς να εξαρτώνται πλήρως από την αποδοχή των άλλων. • Στοχάζονται πάνω στο πότε δυσκολεύονται να ελέγξουν τις αντιδράσεις τους και πώς θα μπορούσαν να το βελτιώσουν. Κατανοούν ότι ο αυτοέλεγχος αφορά και το πώς φερόμαστε στους άλλους, ειδικά σε καταστάσεις σύγκρουσης, θυμού ή αδικίας. Είναι σε θέση να συζητούν και να εντοπίζουν τρόπους αυτορρύθμισης σε δύσκολες κοινωνικές στιγμές (π.χ. αναπνοή, αλλαγή θέσης, σκέψη πριν μιλήσουν).
2. Εμείς	<p>9. Σε ποιους μπορεί να αναφερόμαστε με τη λέξη «εμείς»;</p> <p>10. Είναι όλες οι οικογένειες ίδιες;</p> <p>11. Τι πρέπει να έχουν τα μέλη μιας οικογένειας για να ανήκουν σε αυτήν;</p>	<p>Σχέσεις μέρους - όλου I</p> <p>Όμοιο/ ανόμοιο/ παρόμοιο</p> <p>Προϋποθέσεις</p>	<p>Ατομική ερευνητική εργασία: «Το γενεαλογικό μου δέντρο» (διαθεματικό με το μάθημα της Ιστορίας)</p> <p>Δραστηριότητες ενεργητικής ακρόασης (π.χ.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι η λέξη «εμείς» μπορεί να αναφέρεται σε διαφορετικές ομάδες, ανάλογα με το πλαίσιο (π.χ. «εμείς στην τάξη», «εμείς οι φίλοι», «εμείς οι άνθρωποι»). Στοχάζονται πάνω στην έννοια του ανήκειν και εξετάζουν ερωτήματα όπως: «Ποιοι είναι το δικό μου 'εμείς';», «Πότε νιώθω μέσα και πότε έξω από μια ομάδα;». Δείχνουν

<p>12. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ φίλων και οικογένειας;</p> <p>13. Τι κάνει τους ανθρώπους καλούς φίλους;</p> <p>14. Σε τι διαφέρει ένα πλήθος από μια τάξη;</p> <p>15. Ποιος πρέπει να αποφασίζει σε μια ομάδα;</p> <p>16. Αν όλα τα μέλη μιας ομάδας είναι θυμωμένα, τότε είναι η ομάδα «θυμωμένη»;</p>	<p>Συγκρίσεις</p> <p>Διατύπωση άγνοιας / αμφιβολίας</p> <p>Σχέσεις μέρους -όλου II</p>	<p>παιχνίδι ρόλων «Τυφλός ζωγράφος»)</p> <p>Εικαστική δράση διαθεματική με το μάθημα των Εικαστικών (π.χ. «Το δέντρο των φίλων, κατασκευή»)</p> <p>Ασκήσεις διαμεσολάβησης για την πρόληψη και επίλυση συγκρούσεων στην τάξη</p> <p>Δραστηριότητες και τεχνικές αναγνώρισης συναισθημάτων</p>	<p>ενσυναίσθηση και αποδοχή, εξετάζοντας πώς νιώθει κάποιος που δεν ανήκει στο «εμείς».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν διαφορετικά είδη οικογενειών. Στοχάζονται πάνω στο τι σημαίνει «οικογένεια» για τον καθένα/καθεμία και πώς η δική τους εμπειρία διαμορφώνει αυτή την έννοια. • Κατανοούν ότι η έννοια της οικογένειας δεν βασίζεται μόνο στη συγγένεια εξ αίματος ή στο κοινό όνομα, αλλά και σε συναισθηματικούς δεσμούς και κοινές εμπειρίες. Δείχνουν σεβασμό στις διαφορετικές μορφές οικογενειακής ένταξης, αποφεύγοντας αποκλεισμούς ή επικρίσεις. • Συγκρίνουν και εκφράζουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις δύο σχέσεις, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από την καθημερινή τους εμπειρία. Κατανοούν ότι ενώ η οικογένεια συνήθως δεν επιλέγεται, οι φίλοι επιλέγονται, και ότι διαφορετικοί δεσμοί έχουν διαφορετικές μορφές αγάπης. • Αναγνωρίζουν βασικά στοιχεία μιας καλής φιλικής σχέσης (π.χ. ειλικρίνεια, εμπιστοσύνη, κοινές εμπειρίες). Περιγράφουν συμπεριφορές που δείχνουν καλό φίλο/καλή φίλη και αξιολογούν καταστάσεις φιλικής σχέσης (π.χ. διαφωνία, ζήλια, συγγνώμη). Στοχάζονται πάνω στις δικές τους φιλικές σχέσεις και στο τι εκτιμούν περισσότερο σε έναν φίλο ή μία φίλη. Κατανοούν τη σημασία της ακρόασης ως βασικής προϋπόθεσης διαλόγου και συνεργασίας. Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στην απλή «ακρόαση» και στην ενεργητική. Αναπτύσσουν την ικανότητα να παρακολουθούν και να
---	--	---	---

				<p>επαναδιατυπώνουν απόψεις άλλων.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι μια τάξη είναι μια κοινότητα με στόχους, κανόνες και συνεργασία, ενώ ένα πλήθος μπορεί να είναι απλώς μια συγκέντρωση ανθρώπων χωρίς σύνδεση. Διατυπώνουν διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο πλήθος και στην τάξη, με παραδείγματα από την καθημερινή τους εμπειρία. Στοχάζονται πάνω στο πότε νιώθουν «μέλος» μιας ομάδας και πότε απλώς «παρόντες» χωρίς σχέση ή δέσμευση. • Αναγνωρίζουν διαφορετικούς ρόλους που μπορεί να έχουν την ευθύνη της απόφασης σε μια ομάδα (π.χ. αρχηγός, δάσκαλος, εκπρόσωπος, όλοι μαζί). Κατανοούν ότι όποιος αποφασίζει σε μια ομάδα θα πρέπει να έχει την ευθύνη, τη γνώση και την εμπιστοσύνη των άλλων. Διατυπώνουν επιχειρήματα για το ποιος είναι κατάλληλος να αποφασίζει σε κάθε περίπτωση, με βάση τις ανάγκες της ομάδας. Στοχάζονται πάνω στο πότε νιώθουν ότι η απόφαση κάποιου άλλου ήταν σωστή ή άδικη για την ομάδα τους, και γιατί. • Αναγνωρίζουν ότι μια ομάδα αποτελείται από άτομα με δικές τους σκέψεις και συναισθήματα, αλλά συχνά της αποδίδουμε συνολικές ιδιότητες. Στοχάζονται πάνω στο πώς το δικό τους συναίσθημα επηρεάζει την αίσθηση της ομάδας και πώς διαμορφώνεται ένα «συλλογικό κλίμα».
3. Οι άλλοι άνθρωποι	17. Πώς θα ήταν ο κόσμος αν ήμασταν όλοι ίδιοι; 18. Πώς ξέρεις τι σκέφτονται και τι αισθάνονται οι άλλοι;	Διατύπωση υποθέσεων III Παρομοίωση και κυριολεξία	Κάρτες συναισθηματικής αγωγής Παιχνίδια λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας	<ul style="list-style-type: none"> • Διατυπώνουν υποθέσεις για το πώς θα ήταν ο κόσμος αν δεν υπήρχε διαφορετικότητα και να εξετάζουν τις συνέπειες αυτής της ομοιομορφίας. Κατανοούν ότι η διαφορά μεταξύ των ανθρώπων συμβάλλει στη δημιουργικότητα,

	<p>19. Πώς είναι δυνατόν να βάζω τον εαυτό μου στη θέση του άλλου;</p> <p>20. Οι άνθρωποι που μιλούν μια ξένη γλώσσα σκέφτονται το ίδιο με εμάς;</p> <p>21. Πώς πρέπει να συμπεριφερόμαστε σε όσους έχουν διαφορετικές απόψεις από τις δικές μας;</p> <p>22. Τι διαφορά έχει ένα σμήνος πουλιών που πετούν νότια για το χειμώνα από μια οικογένεια που μεταναστεύει σε άλλη χώρα;</p> <p>23. Έχουν κάτι κοινό όσοι ανήκουν σε διαφορετικές θρησκείες;</p> <p>24. Είναι σωστό να φέρεσαι στους άλλους ανθρώπους με τον τρόπο που σου φέρονται αυτοί;</p>	<p>Μεταφορά και κυριολεξία</p> <p>Ακριβείς και ανακριβείς συγκρίσεις</p> <p>Εντοπισμός εναλλακτικών</p> <p>Συγκρίσεις II</p> <p>Αναγνώριση κρυφών παραδοχών</p> <p>Αναγνώριση αναλογικών σχέσεων</p>	<p>(«Ακούω το όνομά μου»)</p> <p>Ομαδική εργασία: «Παιχνίδια από όλον τον κόσμο»</p> <p>Δραστηριότητα δημιουργικής γραφής: «Η κοινή μας προσευχή»</p> <p>Δραστηριότητα: «Η βαλίτσα του μετανάστη» (Αν έπρεπε να φύγεις για πάντα από τον τόπο σου, τι θα έπαιρνες μαζί σου και τι θα άφηνες πίσω;)</p>	<p>στην επίλυση προβλημάτων και στον εμπλουτισμό της κοινότητας</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι δεν έχουμε άμεση πρόσβαση στις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων, αλλά υποθέτουμε και ερμηνεύουμε από ενδείξεις (λόγια, εκφράσεις, συμπεριφορά). Αναπτύσσουν ενσυναίσθηση και διάθεση για κατανόηση, χωρίς να θεωρούν δεδομένο ότι πάντα «ξέρουν» τι νιώθει ή σκέφτεται ο άλλος. Κατανοούν ότι η μη λεκτική επικοινωνία δίνει ενδείξεις συναισθημάτων, μεταφέρει μηνύματα και ρυθμίζεται ανάλογα με τον σκοπό της επικοινωνίας. • Αναγνωρίζουν ότι το «να μπαίνω στη θέση του άλλου» σημαίνει να προσπαθώ να καταλάβω πώς νιώθει ή τι σκέφτεται κάποιος. Κατανοούν ότι ενσυναίσθηση δεν σημαίνει να συμφωνώ με τον άλλον, αλλά να προσπαθώ να βλέπω τα πράγματα σαν να ήμουν αυτός. • Αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο μιλούν διαφορετικές γλώσσες και εκφράζονται με διαφορετικούς τρόπους. Κατανοούν ότι παρόλο που οι λέξεις διαφέρουν, οι άνθρωποι μπορεί να έχουν κοινές σκέψεις, συναισθήματα και ανάγκες. Αναπτύσσουν στάσεις σεβασμού και αποδοχής απέναντι σε άλλες γλώσσες και τρόπους σκέψης. • Αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι μπορεί να έχουν διαφορετικές γνώμες για το ίδιο θέμα και αυτό είναι φυσικό. Κατανοούν ότι η διαφωνία δεν σημαίνει απαραίτητα σύγκρουση ή εχθρότητα, και ότι μπορεί να είναι χρήσιμη και δημιουργική. Διατυπώνουν με σεβασμό τη δική τους άποψη και ακούνε ενεργά τις απόψεις των άλλων χωρίς να διακόπτουν ή να κοροϊδεύουν.
--	---	--	--	--

				<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι τόσο τα πουλιά όσο και οι άνθρωποι μετακινούνται για να καλύψουν βασικές ανάγκες (τροφή, ασφάλεια, φροντίδα). Αναπτύσσουν συναισθηματική κατανόηση και σεβασμό για όσους φεύγουν από μια χώρα για να ζήσουν καλύτερα — είτε είναι άνθρωποι είτε άλλα όντα. Εντοπίζουν και διατυπώνουν αναλογίες χωρίς να παραγνωρίζουν τις διαφορές. • Εντοπίζουν και συζητούν ομοιότητες ανάμεσα σε ανθρώπους διαφορετικών θρησκειών (π.χ. προσεύχονται, ελπίζουν, θέλουν το καλό). Κατανοούν ότι παρά τις διαφορές τους, οι περισσότερες θρησκείες μιλούν για κοινές αξίες όπως η αγάπη, η καλοσύνη, ο σεβασμός, η ειρήνη. Αναπτύσσουν στάσεις αποδοχής, διαλόγου και ενδιαφέροντος για το τι ενώνει τους ανθρώπους, χωρίς να εστιάζουν μόνο σε αυτό που τους χωρίζει. • Εξετάζουν αν η πράξη κάποιου άλλου μπορεί να δικαιολογεί τη δική μας συμπεριφορά. Διατυπώνουν επιχειρήματα υπέρ ή κατά της ανταπόδοσης και αξιολογούν παραδείγματα (π.χ. «με κορόιδεψε, να τον κοροϊδέψω;»). Διερευνούν διαφορετικούς τρόπους ηθικής συμπεριφοράς (π.χ. ανταπόδοση, συγχώρεση, ανεξαρτησία της συμπεριφοράς μου από των άλλων).
4. Τα άλλα όντα	25. Είναι ο άνθρωπος ένα ζώο όπως τα άλλα; 26. Υπάρχουν ζώα με τα οποία μπορούμε να γίνουμε φίλοι και άλλα με τα οποία δεν θα μπορούσαμε ποτέ να γίνουμε φίλοι;	Κατασκευή αναλογιών Αναλογίες που αφορούν μέρη και σύνολα Αναλογίες που αφορούν πράγματα και ιδιότητες Αναλογίες με αντίθετα	Παιχνίδια σκέψης και διαλόγου Επισκέψεις και εθελοντισμός σε χώρους που φιλοξενούνται άνθρωποι και ζώα που βρίσκονται σε ανάγκη	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι ο άνθρωπος ανήκει στο ζωικό βασίλειο και μοιράζεται κοινά χαρακτηριστικά με άλλα ζώα (ανάγκες, αισθήσεις, σώμα). Συγκρίνουν ανθρώπινες και ζωικές ιδιότητες, και εντοπίζουν τι θεωρούν κοινό και τι μοναδικό. Στοχάζονται πάνω στο πώς βλέπουν οι ίδιοι τον άνθρωπο: ως κομμάτι της φύσης ή ως κάτι ξεχωριστό. • Κατανοούν ότι η φιλία απαιτεί εμπιστοσύνη, επικοινωνία και

	<p>27. Είναι ποτέ σωστό να σκοτώνουμε ζώα;</p> <p>28. Αν τα γουρουνάκια είναι η τροφή των λύκων, είναι ο «Κακός Λύκος» κακός;</p> <p>29. Πώς ξεχωρίζουμε τα πραγματικά από τα φανταστικά όντα;</p> <p>30. Μπορούμε να πιστεύουμε σε κάποια ανώτερη δύναμη ακόμα κι αν δεν την βλέπουμε;</p> <p>31. Μπορούμε να φανταζόμαστε τον θεό όπως θέλουμε;</p> <p>32. Μπορεί να υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί θεοί;</p>	<p>Αναλογίες που αφορούν αιτίες και αποτελέσματα</p> <p>Διατύπωση άγνοιας και αβεβαιότητας</p> <p>Η αμφισημία των λέξεων</p> <p>Το διανοητικό πείραμα</p>	<p>Αφήγηση και συζήτηση στην τάξη: Ιστορίες του Μέγγιου.</p> <p>Δραστηριότητα δημιουργικής γραφής: «Το παραμύθι από τη μεριά του λύκου»</p> <p>Εικαστική δράση: «Το αόρατο σε μια εικόνα» (σύμβολα πίστης)</p>	<p>συνύπαρξη — στοιχεία που δεν είναι πάντοτε εφικτά με όλα τα ζώα. Αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές σχέσεις με τα ζώα (κατοικίδια, άγρια). Αναπτύσσουν στάσεις σεβασμού και προσοχής απέναντι στα ζώα, χωρίς να τα υποτιμούν ή να τα φοβούνται αδιάκριτα.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν διάφορους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι σκοτώνουν ζώα (τροφή, άμυνα, πολιτισμικές πρακτικές). Κατανοούν ότι η αξιολόγηση μιας πράξης (όπως το να σκοτώσεις ένα ζώο) εξαρτάται από την πρόθεση, την ανάγκη και το πλαίσιο. Συζητούν ηθικά διλήμματα γύρω από την ανθρώπινη συμπεριφορά προς τα ζώα, διατυπώνοντας και υπερασπίζοντας διαφορετικές απόψεις. • Αναγνωρίζουν ότι τα ζώα στη φύση δρουν με βάση τις ανάγκες και τα ένστικτά τους, όχι με βάση ανθρώπινες ηθικές έννοιες όπως το «καλό» ή το «κακό». <p>Συνειδητοποιούν ότι οι ιστορίες και τα παραμύθια παρουσιάζουν χαρακτήρες από συγκεκριμένη οπτική γωνία και ενίοτε αποδίδουν ρόλους με προκατάληψη. Αναπτύσσουν στάσεις κριτικής σκέψης απέναντι σε στερεοτυπικές αναπαραστάσεις χαρακτήρων.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι δημιουργούν φανταστικά όντα σε παραμύθια, μύθους ή ιστορίες για να εξηγήσουν τον κόσμο ή να εκφράσουν συναισθήματα. Επιχειρηματολογούν για το αν ένα ον είναι πραγματικό ή φανταστικό, χρησιμοποιώντας παρατηρήσεις, εμπειρίες και λογική. Αναγνωρίζουν και διακρίνουν ανάμεσα σε κάτι που βλέπουμε ή αποδεικνύουμε και σε κάτι στο οποίο πιστεύουμε με τον νου μας και αναπαριστούμε με σύμβολα.
--	---	---	--	---

				<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν και να δίνουν παραδείγματα για πράγματα τα οποία δεν βλέπουμε, αλλά κάποιοι πιστεύουν ότι υπάρχουν. Στοχάζονται πάνω στο πώς γνωρίζουν, καταλαβαίνουν ή εμπιστεύονται κάτι που δεν μπορούν να αισθανθούν άμεσα. Αναγνωρίζουν το δικαίωμα των άλλων στην πίστη ή την απουσία πίστης, χωρίς χλευασμό ή απόρριψη. • Αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι από διαφορετικές θρησκείες και πολιτισμούς φαντάζονται τον Θεό με διαφορετικούς τρόπους (π.χ. μορφή, φύλο, ιδιότητες). Περιγράφουν τη δική τους εικόνα (ή απουσία εικόνας) για τον Θεό και στέκονται με σεβασμό απέναντι στις εικόνες των άλλων. Καλλιεργούν στάσεις αποδοχής απέναντι στη διαφορετικότητα των θρησκευτικών αναπαραστάσεων και αποφεύγουν την επιβολή της δικής τους.
--	--	--	--	---

Δ' Δημοτικού

Θεματικά πεδία	Θεματικές Ενότητες	Προτεινόμενες ασκήσεις	Ενδεικτικές δράσεις	Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα
				Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση να:
1. Χαράκτηρας & Αρετές και Ελαττώματα	<ol style="list-style-type: none"> 1. Μπορεί να υπάρξει τέλειος άνθρωπος; 2. Ποιος είναι ευτυχισμένος; 3. Φοβάται ποτέ ένας γενναίος άνθρωπος; 4. Πόσες καλές πράξεις κάνουν έναν άνθρωπο καλό; 5. Γίνεται να είναι κάποιος 	<p>Διατύπωση ορισμών</p> <p>Σχηματισμός εννοιών</p> <p>Κατασκευή γενικών εννοιών</p> <p>Σχέσεις γένους-είδους</p>	<p>Δραματοποίηση διανοητικών πειραμάτων</p> <p>Συνεργατική δραστηριότητα: «Η σουπιά της ευτυχίας» (καταγραφή και συζήτηση των απαραίτητων για την ευτυχία αγαθών)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι οι άνθρωποι κάνουν λάθη, μαθαίνουν και εξελίσσονται — και ότι αυτό είναι μέρος της ανθρώπινης φύσης. Αναπτύσσουν στάσεις αποδοχής της ατέλειας, του εαυτού τους και των άλλων, χωρίς να παραιτούνται από την προσπάθεια για βελτίωση. • Αναγνωρίζουν ότι η ευτυχία είναι σε μεγάλο βαθμό έννοια πολύπλευρη και υποκειμενική – δεν σημαίνει πάντα το ίδιο πράγμα για όλους. Διατυπώνουν προσωπικές απόψεις και

	<p>ελεύθερος ακόμα κι αν ζει υπό περιορισμούς;</p> <p>6. Πρέπει να λέμε πάντα την αλήθεια;</p> <p>7. Είναι σωστό να βοηθάμε περισσότερο όσους συμπαθούμε;</p> <p>8. Πρέπει κανείς να κάνει πολλά δώρα για να είναι γενναϊόδωρος;</p> <p>9. Τι σημαίνει να είναι κανείς «τυχερός»; Φτάνει αυτό για να είναι «καλός άνθρωπος»;</p> <p>10. Τι εννοούμε όταν λέμε για κάτι ότι είναι «το κανονικό»;</p>	<p>Ίδια ή ίδιου είδους;</p> <p>Αναλογίες γένους-είδους</p> <p>Αξιολόγηση αναλογιών</p> <p>Γενίκευση I</p> <p>Γενίκευση II</p> <p>Γενικεύσεις και εξαιρέσεις</p>	<p>Παιχνίδια τύχης και παιχνίδια στρατηγικής</p> <p>Δραστηριότητα: «Τι κάνει κάτι «δώρο»;</p> <p>Λογικά παράδοξα (Ιστορίες του Νασρεντίν Χότζα)</p>	<p>ερωτήματα για το τι κάνει έναν άνθρωπο ευτυχισμένο και ακούνε τις διαφορετικές απόψεις των άλλων. Κατανοούν ότι η ευτυχία δεν εξαρτάται μόνο από υλικά αγαθά αλλά και από συναισθήματα, σχέσεις και εσωτερική κατάσταση.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι ο φόβος είναι φυσικό συναίσθημα που όλοι οι άνθρωποι βιώνουν. Κατανοούν ότι η γενναιότητα δεν σημαίνει απουσία φόβου, αλλά ικανότητα να δρας με υπευθυνότητα και θάρρος παρόλο που φοβάσαι. Καλλιεργούν στάσεις αυτογνωσίας και σεβασμού προς τα συναισθήματα, τα δικά τους και των άλλων, • Στοχάζονται και συζητούν πάνω στη δική τους αντίληψη για τον καλό άνθρωπο: είναι κάποιος που κάνει πολλά; κάνει τα σωστά; προσπαθεί να γίνει καλύτερος; Αναγνωρίζουν ότι η ηθική αξία ενός ανθρώπου δεν εξαρτάται από το πλήθος των καλών πράξεων, αλλά από την πρόθεση, τη συνέπεια και τη στάση ζωής του. Αξιολογούν χαρακτήρες ή συμπεριφορές χωρίς να χρησιμοποιούν αριθμητικά ή ανταποδοτικά κριτήρια. • Αναγνωρίζουν ότι όλοι οι άνθρωποι ζουν με κάποιους περιορισμούς (κανόνες, νόμους, συνθήκες). Κατανοούν ότι η ελευθερία δεν σημαίνει «κάνω ό,τι θέλω», αλλά περιλαμβάνει επιλογή, υπευθυνότητα και σεβασμό προς τους άλλους. Συζητούν υποθετικά σενάρια στα οποία κάποιος περιορίζεται εξωτερικά αλλά παραμένει ελεύθερος στον τρόπο που σκέφτεται ή αποφασίζει και αξιολογούν τη στάση του. • Εξετάζουν ηθικά διλήμματα όπου η ειλικρίνεια συγκρούεται με άλλες αξίες (ευγένεια, προστασία, αγάπη) και εκφράζουν εναλλακτικές λύσεις. Κατανοούν
--	---	---	---	---

				<p>ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου η αλήθεια μπορεί να πληγώσει ή να προκαλέσει πρόβλημα και αναγνωρίζουν τη δυσκολία αυτής της επιλογής. Καλλιεργούν στάσεις ειλικρίνειας σε συνδυασμό με ενσυναίσθηση και υπευθυνότητα.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στη συμπάθεια και στη δικαιοσύνη, καθώς και την έννοια της μεροληψίας. Κατανοούν ότι η εύνοια σε κάποιον λόγω προσωπικής σχέσης μπορεί να προκαλέσει αδικία προς άλλους. Καλλιεργούν στάσεις αμεροληψίας, ενσυναίσθησης και υπευθυνότητας απέναντι σε όλους. • Αναγνωρίζουν ότι η γενναιοδωρία δεν σχετίζεται απαραίτητα με το πλήθος ή την αξία των δώρων, αλλά με την πρόθεση και τη διάθεση προσφοράς. Καλλιεργούν στάσεις προσφοράς χωρίς την προσδοκία ανταπόδοσης ή εντυπωσιασμού. • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα σε κάτι που μας συμβαίνει από τύχη (ως κάτι που δεν εξαρτάται από εμάς) και σε ό,τι είναι αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής και απόφασης. Δίνουν παραδείγματα όπου η τύχη δεν αρκεί για να αξιολογηθεί ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου και να διατυπώνουν αιτιολογημένες απόψεις. • Κατανοούν ότι αυτό που θεωρείται «κανονικό» εξαρτάται συχνά από τις συνήθειες, τις αξίες ή τους κανόνες μιας κοινότητας. Δίνουν παραδείγματα από την καθημερινότητά τους όπου κάτι χαρακτηρίζεται «κανονικό» και διερευνούν εναλλακτικές οπτικές. Διερευνούν τις δικές τους αντιλήψεις για το «κανονικό» και αναρωτιούνται: Ποιος το αποφάσισε; Είναι δίκαιο; Είναι πάντα σωστό;
--	--	--	--	---

<p>2. Πρότυπα</p>	<p>11. Ποιον ή ποια θαυμάζεις και γιατί; 12. Γιατί δεν έχουμε όλοι τα ίδια πρότυπα; 13. Πρέπει να είναι κάποιος διάσημος για να γίνει πρότυπο για τους άλλους; 14. Είναι πιο σημαντικό να θαυμάζουμε κάποιον για αυτά που έχει πετύχει ή για τον τρόπο που συμπεριφέρεται; 15. Πώς αποφασίζουμε ποιος είναι καλό πρότυπο; 16. Αν είχες τη δυνατότητα να γίνεις το πρότυπο κάποιου, τι θα ήθελες να μιμηθεί από εσένα;</p>	<p>Χρήση κριτηρίων I Χρήση κριτηρίων II Χρήση κριτηρίων III Το παράδειγμα Το αντι-παράδειγμα Έκφραση σχέσεων Συγκριτικές σχέσεις Πρόβλεψη συνεπειών</p>	<p>Διαθεματική εικαστική δράση «Πινακοθήκη θαυμαστών πραγμάτων & προσώπων» Συνεργατική δραστηριότητα: «Ο υπερήρωας της τάξης» (τι χαρακτηριστικά, αξίες, στάσεις, συμπεριφορές έχει); Προβολή ταινίας μικρού μήκους και συζήτηση στην τάξη: <i>Η κυνηγός με τον αετό</i> <i>The Eagle Huntress</i> (2016) Ομαδική εικαστική δραστηριότητα: «Ο τοίχος των αφανών προτύπων» Ομαδική δραστηριότητα: Διαθεματική εργασία (Γλώσσα): «Συνέντευξη από το πρότυπό μου»</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Περιγράφουν με σαφήνεια ποιον θαυμάζουν και αιτιολογούν την επιλογή τους με βάση τις αρετές του προσώπου αυτού. Αναγνωρίζουν διαφορετικά πρότυπα και τις ιδιότητες που τα κάνουν άξια θαυμασμού. Στοιχάζονται πάνω στο πώς τα πρότυπα που θαυμάζουν επηρεάζουν τις δικές τους επιλογές και επιθυμίες για το ποιοι θέλουν να είναι. • Αναγνωρίζουν ότι τα πρότυπα σχετίζονται με τις προσωπικές αξίες, τις εμπειρίες και το κοινωνικό περιβάλλον κάθε ανθρώπου. Συγκρίνουν πρότυπα που έχουν οι ίδιοι με πρότυπα άλλων και εκφράζουν με σεβασμό τις διαφορές. • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στο να είναι κάποιος διάσημος κυρίως λόγω της προβολής του από τα ΜΜΕ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στο να είναι κάποιος πρότυπο για τις πράξεις, τις αξίες ή τη στάση ζωής του. Εκτιμούν την ηθική αξία και την προσωπική στάση ανθρώπων ανεξαρτήτως φήμης ή αναγνωρισιμότητας. Εντοπίζουν ανθρώπους γύρω τους (οικογένεια, σχολείο, γειτονιά) που λειτουργούν ως θετικά πρότυπα χωρίς να είναι διάσημοι. • Διακρίνουν ανάμεσα σε επιτεύγματα (π.χ. διακρίσεις, βραβεία, φήμη) και συμπεριφορές και αρετές (π.χ. ευγένεια, σεβασμός, δικαιοσύνη). Κατανοούν ότι η αξία ενός ανθρώπου δεν εξαρτάται μόνο από αυτά που έχει πετύχει, αλλά και από το ήθος του. • Διατυπώνουν και αιτιολογούν τα κριτήρια με τα οποία επιλέγουν ή απορρίπτουν κάποιον ως πρότυπο. Κατανοούν ότι η επιλογή προτύπου βασίζεται σε προσωπικά και κοινωνικά κριτήρια, τα οποία
--------------------------	---	--	--	--

				μπορούμε και πρέπει να διερευνούμε με κριτική διάθεση. • Αναστοχάζονται πάνω στις δικές τους συμπεριφορές και επιλέγουν ποιες θεωρούν άξιες μίμησης και γιατί. Αναπτύσσουν εκτίμηση και σεβασμό για «τους καθημερινούς μας ήρωες».
3. Συνήθειες και έθιμα	<p>17. Είναι συνήθεια, αυθόρμητη αντίδραση ή υποχρέωση να γελάω όταν ακούω κάτι που θεωρείται αστείο;</p> <p>18. Αν αλλάζεις τις καθημερινές σου συνήθειες, θα γνώσουν ένας άλλος άνθρωπος;</p> <p>19. Πώς διακρίνουμε τις καλές από τις κακές συνήθειες;</p> <p>20. Χρειάζεται να ενασχληθείς για να αναπτύξεις κακές συνήθειες;</p> <p>21. Υπάρχουν συνήθειες που μπορεί να φαίνονται περίεργες σε άλλους αλλά σημαντικές για εμάς;</p> <p>22. Τι είναι γιορτή;</p> <p>23. Σε τι χρησιμεύουν τα έθιμα;</p> <p>24. Μπορεί μια τελετή ή μια προσευχή να μας ενώνει, ακόμα κι αν την καταλαβαίνουμε</p>	<p>Σκόπιμα και ακούσια</p> <p>Αιτία και αποτέλεσμα</p> <p>Αιτιώδης και μη αιτιώδης ακολουθία</p> <p>Ικανή και αναγκαία συνθήκη</p> <p>Υποθετικός συλλογισμός I</p> <p>Υποθετικός συλλογισμός II</p> <p>Υποθετικός συλλογισμός III</p> <p>Υποθετικός συλλογισμός IV</p>	<p>Παιχνίδια ρόλων: Έκφραση συνηθειών</p> <p>Εκδήλωση: «Αλλάξε μία κακή συνήθεια για 1 μέρα / εβδομάδα / μήνα...»</p> <p>Ομαδική ψηφοφορία (και/ή κατασκευή): «Οι καλύτερες συνήθειες, επειδή...»</p> <p>Πολιτιστική ημέρα: «Μιλώ για την αγαπημένη μου γιορτή στην τάξη»</p> <p>Διαθεματικό σχέδιο δράσης με το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος.</p>	<p>• Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στην αυθόρμητη αντίδραση, τη συνειδητή επιλογή και τη συνήθεια. Διερευνούν κατά πόσο ελέγχουν οι ίδιοι τις πράξεις τους ή απλώς "συνηθίζουν" να αντιδρούν με έναν συγκεκριμένο τρόπο.</p> <p>• Προβληματίζονται πάνω σε καθημερινές συνήθειες και τον ρόλο τους στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Κατανοούν ότι η ταυτότητα ενός ανθρώπου δεν είναι κάτι απόλυτα σταθερό αλλά διαμορφώνεται μέσα από τις πράξεις και τις επιλογές του. Καλλιεργούν στάσεις υπευθυνότητας και ετοιμότητας για θετικές αλλαγές στην καθημερινότητά τους.</p> <p>• Διατυπώνουν παραδείγματα καλών και κακών συνηθειών στην προσωπική και σχολική τους ζωή. Κατανοούν ότι όλες οι συνήθειες κρίνονται κατά κύριο λόγο από τα αποτελέσματά τους (αν ωφελούν ή βλάπτουν εμάς και τους άλλους). Υιοθετούν στάσεις αυτοπαρατήρησης και ηθικής αξιολόγησης των δικών τους συνηθειών.</p> <p>• Κατανοούν ότι όλες οι συνήθειες –καλές ή κακές– χρειάζονται χρόνο για να χτιστούν και δύσκολα αλλάζουν χωρίς προσπάθεια. Εντοπίζουν παραδείγματα κακών συνηθειών που υιοθέτησαν χωρίς να το καταλάβουν. Είναι πρόθυμοι να διορθώσουν συνήθειες που επηρεάζουν αρνητικά τον εαυτό ή τους άλλους.</p>

	όλοι διαφορετικά;			<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι οι συνήθειες επηρεάζονται από την οικογένεια, την κουλτούρα, τις πεποιθήσεις και τις εμπειρίες του καθενός. Κατανοούν ότι το να φαίνεται κάτι περίεργο δεν σημαίνει ότι είναι λάθος ή αστείο – μπορεί να είναι σημαντικό για κάποιον άλλον. Καλλιεργούν στάση σεβασμού και ανοιχτότητας προς το άγνωστο ή το "παράξενο". • Εξηγούν τι σημαίνει μια γιορτή για τους ίδιους και ακούνε τι σημαίνει για τους άλλους. Συνειδητοποιούν ότι η γιορτή είναι τρόπος έκφρασης συναισθημάτων, κοινού νοήματος και αξιών. Τηρούν στάσεις σεβασμού και συμμετοχής σε γιορτές που μπορεί να διαφέρουν από τις δικές τους. • Αναγνωρίζουν τι είναι έθιμο και δίνουν παραδείγματα από την οικογενειακή και κοινωνική τους ζωή. Κατανοούν ότι τα έθιμα συνδέονται με την ταυτότητα, την ιστορία, τις αξίες και τις σχέσεις μιας κοινότητας. Διατυπώνουν λόγους για τους οποίους διατηρούμε ή αλλάζουμε ένα έθιμο και εξετάζουν τις συνέπειες της διατήρησης ή της κατάργησής του. • Αναγνωρίζουν ότι οι τελετουργίες είναι πρακτικές που έχουν διαφορετικό νόημα για διαφορετικούς ανθρώπους. Κατανοούν ότι η συμμετοχή σε μια κοινή τελετή δεν απαιτεί ταύτιση στον τρόπο σκέψης ή πίστης. Καλλιεργούν σεβασμό για την ποικιλία των εμπειριών και αντιλήψεων γύρω από ό,τι θεωρείται ιερό.
4. Κανόνες	25. Τι είναι κανόνας; 26. Μπορεί να υπάρξει παιχνίδι χωρίς κανόνες; 27. Είμαστε ελεύθεροι όταν πρέπει να	Ταξινομήση γενικών εννοιών Εντοπισμός αποδεικτικών στοιχείων	Συμβόλαιο ομαδικής έρευνας Δραστηριότητες δημοκρατικής παιδείας	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν διαφορετικά είδη κανόνων: κοινωνικοί, σχολικοί, ηθικοί, πολιτισμικοί, προσωπικοί. Διερευνούν και συζητούν το γιατί υπάρχουν κανόνες και πότε είναι χρήσιμοι, περιττοί ή και άδικοι.

	<p>ακολουθούμε κανόνες;</p> <p>28. Αν ένας κανόνας μάς φαίνεται άδικος, πρέπει να τον ακολουθούμε;</p> <p>29. Τι συμβαίνει όταν κανείς δεν τηρεί έναν κανόνα;</p> <p>30. Αν μπορούσες να αλλάξεις ή να καταργήσεις έναν κανόνα, ποιος θα ήταν;</p> <p>31. Τι εννοούμε όταν λέμε ότι κάποιος έχει καλούς τρόπους;</p> <p>32. Μπορεί ένας κακός άνθρωπος να έχει καλούς τρόπους;</p>	<p>Επαγωγικά συμπεράσματα I</p> <p>Επαγωγικά συμπεράσματα II</p> <p>Διατύπωση πιθανότητας</p> <p>Αξιολόγηση πιθανότητας</p> <p>Αιτία και σκοπός</p> <p>Υπερβολή / ανακρίβεια / ψέμα</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι ακόμα και στα πιο “ελεύθερα” παιχνίδια υπάρχουν συμφωνημένοι ή υπονοούμενοι κανόνες που επιτρέπουν την κοινή δράση. Κατανοούν ότι ένας κανόνας δεν είναι απλώς μια εντολή, αλλά σχετίζεται με την οργάνωση της κοινής ζωής και τη συνεργασία. • Αναγνωρίζουν παραδείγματα κανόνων που προστατεύουν την ελευθερία όλων και κανόνων που περιορίζουν αυθαίρετα. Κατανοούν ότι η ελευθερία μπορεί να συνυπάρχει με κανόνες όταν αυτοί βασίζονται στον σεβασμό και τη συνεργασία. Συζητούν διαφορετικές απόψεις για το τι σημαίνει “να είμαι ελεύθερος” και αναζητούν ισορροπία μεταξύ ατομικής επιθυμίας και κοινού καλού. • Διερευνούν το γιατί ένας κανόνας μπορεί να θεωρείται άδικος. Διακρίνουν τη διαφορά μεταξύ του “νόμιμου” και του “ηθικού” και αναγνωρίζουν ότι οι κανόνες μπορεί να διορθώνονται. Κατανοούν ότι η τυφλή υπακοή δεν είναι πάντοτε ηθικά σωστή. Διατυπώνουν επιχειρήματα και να προτείνουν εναλλακτικές λύσεις ή τρόπους αντίδρασης απέναντι σε άδικους κανόνες. • Εξηγούν τις συνέπειες παραβίασης κανόνων με πραγματικά ή φανταστικά παραδείγματα (π.χ. παιχνίδι χωρίς σειρά, δρόμος χωρίς σήματα, πολιτεία χωρίς νόμους). Αναγνωρίζουν ότι οι κανόνες λειτουργούν μέσα σε μια κοινότητα και απαιτούν τη συνεργασία όλων για να έχουν νόημα. Κατανοούν ότι η αδικαιολόγητη παραβίαση ενός κανόνα από όλους οδηγεί σε αταξία, έλλειψη εμπιστοσύνης, αδικία. • Αναγνωρίζουν ότι οι κανόνες μπορούν να αλλάζουν με βάση τις
--	--	---	--

				<p>ανάγκες, τις αξίες και τις εμπειρίες μιας κοινότητας. Συνειδητοποιούν ότι η αλλαγή ή κατάργηση ενός κανόνα απαιτεί σκέψη για τις συνέπειες και το κοινό καλό και προβλέπουν τι θα συνέβαινε αν αυτό γινόταν πράξη.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν παραδείγματα καλών τρόπων από την καθημερινότητά τους και διακρίνουν τους τυπικούς τρόπους ευγένειας από ηθικούς κανόνες. Κατανοούν ότι οι “καλοί τρόποι” μπορεί να σημαίνουν διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικά πολιτισμικά ή κοινωνικά περιβάλλοντα. Διερευνούν αν μια πράξη είναι ευγενική επειδή φαίνεται ευγενική ή επειδή κρύβει πρόθεση σεβασμού και φροντίδας. Καλλιεργούν στάσεις αυθεντικής ευγένειας και ενσυναίσθησης, πέρα από τον απλό τύπο ή την υποχρέωση. • Διακρίνουν μεταξύ επιφανειακά καλής συμπεριφοράς και ηθικού χαρακτήρα. Αντιλαμβάνονται ότι οι εξωτερικοί τρόποι δεν αποκαλύπτουν πάντα τις εσωτερικές προθέσεις ή αξίες ενός ανθρώπου. Συμπεριφέρονται με ενσυναίσθηση και καλοσύνη, δίνοντας αξία στην ειλικρίνεια και τον σεβασμό και όχι μόνο στην “κόσμια” συμπεριφορά.
--	--	--	--	---

Ε' Δημοτικού

Θεματικά πεδία	Θεματικές Ενότητες	Προτεινόμενες ασκήσεις	Ενδεικτικές δράσεις	Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα
				Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση να:
1. Πώς να ζούμε καλά;	1. Ποιο είναι το σημαντικότερο πράγμα στη ζωή; 2. Γιατί πρέπει να ζω με άλλους;	Επαγωγικός συλλογισμός I Επαγωγικός συλλογισμός II	Ομαδικό κολάζ («Το σημαντικό στη ζωή είναι...»)	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι σε πολλά ζητήματα προσανατολισμού του βίου δεν υπάρχει μία μοναδική σωστή απάντηση και ότι η έννοια του «σημαντικού» σχετίζεται με το τι δίνει νόημα στη ζωή κάθε

	<p>3. Μπορεί κανείς να είναι ευτυχισμένος σε έναν κόσμο όπου οι άλλοι υποφέρουν;</p> <p>4. Έχουμε όλοι τα ίδια δικαιώματα;</p> <p>5. Πρέπει να σέβομαι τις πεποιθήσεις και τις αξίες των άλλων όταν διαφέρουν από τις δικές μου;</p> <p>6. Μπορεί να είμαστε υπεύθυνοι για κάτι που δεν κάναμε;</p> <p>7. Πρέπει να ανταποδίδουμε ό,τι μάς κάνουν;</p> <p>8. Μπορεί η βία να είναι ποτέ δικαιολογημένη;</p>	<p>Αξιολόγηση επαγωγικών συμπερασμάτων I</p> <p>Αξιολόγηση επαγωγικών συμπερασμάτων II</p> <p>Κανονιστικές έννοιες</p> <p>Ενδεχομενικές έννοιες</p> <p>Κανονιστικές προτάσεις</p>	<p>Ομαδική εργασία προφορικής ιστορίας: «Πόσο ευτυχισμένοι νιώθουν οι άνθρωποι γύρω σας;»</p> <p>Ομαδική εργασία: Τα δικαιώματα του παιδιού σήμερα</p> <p>Ομαδική εργασία: «Σημειωματάριο Πολέμου»</p> <p>Ομαδική εργασία: Μελέτη της επιδίωξης του ιδανικού της ειρήνης</p>	<p>ανθρώπου. Αναγνωρίζουν ότι διαφορετικοί άνθρωποι θεωρούν διαφορετικά πράγματα σημαντικά, ανάλογα με τις εμπειρίες, τις αξίες ή την ηλικία τους. Καλλιεργούν στάσεις στοχασμού και εκτίμησης για τις διαφορετικές αξίες και προτεραιότητες των ανθρώπων.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αντιλαμβάνονται ότι ο άνθρωπος από τη φύση του ζει σε ομάδες, οικογένειες και κοινότητες. Κατανοούν ότι η ζωή με άλλους ανθρώπους προσφέρει βοήθεια, ασφάλεια, συντροφικότητα αλλά περιλαμβάνει και προκλήσεις όπως συγκρούσεις ή περιορισμούς. Καλλιεργούν στάσεις ενσυναίσθησης, αλληλεγγύης και σεβασμού μέσα στην ομάδα. • Αναγνωρίζουν καταστάσεις και δίνουν παραδείγματα όπου η προσωπική ευτυχία συνυπάρχει με τη δυστυχία των άλλων στον ίδιο κόσμο. Κατανοούν ότι η ευτυχία δεν είναι μόνο ατομική υπόθεση, αλλά επηρεάζεται από όσα συμβαίνουν στους γύρω μας. Εκφράζουν απόψεις για την ανισότητα, την αδικία και τον πόνο στον κόσμο και εξετάζουν εναλλακτικές δυνατότητες αντιμετώπισης αυτών των καταστάσεων. • Αναγνωρίζουν βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην ασφάλεια, στην ευημερία, στην ελευθερία έκφρασης κλπ. Κατανοούν ότι, παρότι όλοι πρέπει να έχουμε τα ίδια δικαιώματα, στην πράξη αυτό δεν συμβαίνει πάντα — και ότι αυτό αποτελεί πρόβλημα. Εντοπίζουν καταστάσεις αδικίας ή άνιση μεταχείρισης και εκφράζουν αιτιολογημένες απόψεις για το πώς θα μπορούσαν να αλλάξουν.
--	---	---	--	--

				<ul style="list-style-type: none"> • Συνειδητοποιούν ότι οι άνθρωποι έχουν διαφορετικές αξίες, θρησκείες, παραδόσεις και απόψεις. Κατανοούν ότι ο σεβασμός προς τις πεποιθήσεις των άλλων δεν σημαίνει υποχρεωτική συμφωνία, αλλά αναγνώριση της ισοτιμίας τους. • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στην προσωπική και τη συλλογική ή έμμεση ευθύνη. Κατανοούν ότι η ευθύνη δεν σχετίζεται μόνο με το αν έκαναν κάτι, αλλά και με το αν παρέμειναν αδρανείς, αδιάφοροι ή σιωπηλοί. Καλλιεργούν στάσεις φροντίδας για τον άλλον και ετοιμότητας όταν μπορούν να βοηθήσουν ή να αποτρέψουν κάτι κακό. • Διακρίνουν ανάμεσα στην πράξη της ανταπόδοσης ως ανταμοιβή, ως εκδίκηση ή ως πράξη επανόρθωσης μιας αδικίας. Κατανοούν ότι η ανταπόδοση δεν είναι πάντοτε δίκαιη ή ηθικά σωστή και μπορεί να εξαρτάται από τις προθέσεις, τις συνέπειες, τη σχέση, τις συνθήκες. Καλλιεργούν στάσεις αναστοχασμού και αυτοελέγχου στην παρόρμηση να απαντούν “όπως τους φέρθηκαν”. • Αναγνωρίζουν διαφορετικά είδη βίας (σωματική, λεκτική, ψυχολογική) και τα διακρίνουν από την αντιπαράθεση ή την έντονη διαφωνία. Προβληματίζονται για το αν και πότε κάποια μορφή βίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αμυντική ή αναγκαία.
2. Πώς να σκεφτόμαστε ορθά;	9. Με ποια κριτήρια (πρέπει να) κρίνουμε τους άλλους ανθρώπους; 10. Πώς μπορώ να ξέρω ότι η	Χρήση κριτηρίων I Χρήση κριτηρίων II Αντίφαση	Επίσκεψη στην Ψηφιακή έκθεση «Πλάτων: Το Μουσείο» - (Αίθουσα 3:	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι η κρίση για τους άλλους μπορεί να βασίζεται σε εξωτερικά χαρακτηριστικά, συμπεριφορά, πράξεις ή προκαταλήψεις. Κατανοούν ότι η κρίση μας απέναντι σε έναν άνθρωπο πρέπει να είναι βασισμένη σε ουσιαστικά

	<p>σκέψη μου είναι σωστή;</p> <p>11. Πώς μπορώ να κρίνω τη σκέψη των άλλων;</p> <p>12. Μπορεί κάτι να είναι ταυτόχρονα αληθές και ψευδές;</p> <p>13. Θα μπορούσε κάτι να έχει αξία, ακόμη και αν κανείς δεν το εκτιμούσε;</p> <p>14. Είναι οι πεποιθήσεις μας οι προσωπικοί μας κανόνες;</p> <p>15. Αν κάποιος κάνει κάτι καλό κατά λάθος, εξακολουθεί να είναι καλή η πράξη;</p> <p>16. Είναι το ίδιο να «γνωρίζω κάτι» με το να «γνωρίζω ότι δεν γνωρίζω»;</p>	<p>Αντίθεση</p> <p>Εντοπισμός ασυνέπειας</p> <p>Αξιολόγηση πληροφοριών</p> <p>Διάκριση γνώμης - δεδομένων</p> <p>Άτυπες λογικές πλάνες II</p>	<p>Ομαδικό Παιχνίδι με Ηθικά Διλήμματα)</p> <p>Παιχνίδια σκέψης και λόγου</p> <p>Δράσεις ανακύκλωσης (τέχνη με 'σκουπίδια')</p> <p>Διαθεματική εργασία με το μάθημα των Φυσικών ή/και των Εικαστικών</p>	<p>στοιχεία και όχι σε επιφανειακές εντυπώσεις. Διατυπώνουν επιχειρήματα σχετικά με το ποια κριτήρια θεωρούν δίκαια ή άδικο, και τα συγκρίνουν με αυτά άλλων ανθρώπων.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν τη διαφορά μεταξύ προσωπικής άποψης, τεκμηριωμένης γνώμης και προκατάληψης. Κατανοούν ότι μια σκέψη μπορεί να φαίνεται σωστή αλλά να βασίζεται σε ελλιπή ή λανθασμένα στοιχεία ή και εσφαλμένους συλλογισμούς. Ελέγχουν τα επιχειρήματά τους, αναζητούν λόγους και συζητούν αμφιβολίες με βάση τη λογική. Καλλιεργούν στάσεις αμφιβολίας, διάθεσης για έλεγχο και ανοιχτότητας στην αναθεώρηση της σκέψης τους. • Αναγνωρίζουν ότι η σκέψη ενός άλλου μπορεί να βασίζεται σε διαφορετικά δεδομένα ή εμπειρίες. Εκφράζουν ερωτήματα, ενστάσεις ή διαφορετικές προσεγγίσεις πάνω στις σκέψεις άλλων με επιχειρήματα και ευγένεια. Καλλιεργούν στάσεις αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο, αναστοχασμού και διάθεσης για συνεργατική αναζήτηση της αλήθειας. • Κατανοούν ότι υπάρχουν σκέψεις και προτάσεις που εξαρτώνται από την οπτική γωνία, τα βιώματα ή το πλαίσιο. Εξετάζουν τις διαφορετικές όψεις μιας κατάστασης και διατυπώνουν ερωτήσεις που αποκαλύπτουν την πολυπλοκότητα της αλήθειας. • Κατανοούν ότι κάτι μπορεί να έχει σημασία πέρα από την αναγνώριση ή την προτίμηση των άλλων. Διατυπώνουν υποθέσεις για το πότε και γιατί αποδίδουμε αξία σε κάτι. Καλλιεργούν στάσεις σεβασμού προς πράγματα ή όντα που δεν φαίνονται αμέσως
--	--	---	--	--

				<p>χρήσιμα ή όμορφα, αλλά μπορεί να έχουν ουσιαστική σημασία, επιδεικνύοντας συμπεριληπτική διάθεση.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στις οικουμενικές ηθικές αρχές, τους κοινωνικούς κανόνες και τις ατομικές πεποιθήσεις. Κατανοούν ότι οι πεποιθήσεις επηρεάζουν τις επιλογές και τη συμπεριφορά μας, αλλά δεν λειτουργούν πάντα ως σταθεροί κανόνες. Καλλιεργούν στάσεις αυτοπαρατήρησης, συνέπειας αλλά και αποδοχής του ότι οι πεποιθήσεις μας εξελίσσονται και μπορεί να αλλάζουν. • Διακρίνουν ανάμεσα στην πρόθεση και στο αποτέλεσμα μιας πράξης. Κατανοούν ότι η πρόθεση πίσω από μια πράξη μπορεί να επηρεάζει το αν την αξιολογούμε ως «καλή» ή «κακή». Υιοθετούν κριτική στάση πριν αποδώσουν «καλοσύνη» ή «κακία» σε κάποιον μόνο από το αποτέλεσμα της πράξης του. • Διακρίνουν μεταξύ της διαθεσιμότητας για απόκτηση πληροφοριών και της επίγνωσης της άγνοιας. Κατανοούν ότι η συνειδητοποίηση της άγνοιας είναι σημαντικό βήμα στη διαδικασία της μάθησης και της αναζήτησης της γνώσης. Δηλώνουν με παρηρησία τι γνωρίζουν, τι δεν γνωρίζουν και πού αμφιβάλλουν, χωρίς ντροπή ή φόβο.
3. Πώς να αποφασίζουμε σωστά;	<p>17. Είναι προτιμότερο να αποφασίζουμε σύμφωνα με τη λογική ή με τα συναισθήματά μας;</p> <p>18. Είναι σημαντικότερο αυτό που σκεφτόμαστε ή αυτό που κάνουμε;</p>	<p>Άτυπες λογικές πλάνες III</p> <p>Άτυπες λογικές πλάνες IV</p> <p>Σκοπός και μέσα</p> <p>Εντοπισμός παραλογισμών</p>	<p>Τεχνικές διαχείρισης αρνητικών αλλά και θετικών συναισθημάτων (φόβου, λύπης, θυμού, πένθους, χαράς, ενθουσιασμού, κ.ά.)</p> <p>Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Εντοπίζουν διαφορές ανάμεσα στις αποφάσεις που βασίζονται σε λογικά επιχειρήματα και σε αποφάσεις που στηρίζονται σε συναισθήματα. Κατανοούν ότι τόσο η λογική όσο και τα συναισθήματα παίζουν ρόλο στις επιλογές μας και ότι μπορούν άλλοτε να συνεργάζονται και άλλοτε να συγκρούονται. • Διερευνούν τη διάκριση μεταξύ σκέψης, πρόθεσης και πράξης.

<p>19. Αν έχουμε έναν καλό σκοπό, δικαιολογείται να χρησιμοποιούμε κάθε μέσο για να τον επιτύχουμε;</p> <p>20. Είναι καλή ιδέα να κάνουμε ό,τι κάνουν οι άλλοι;</p> <p>21. Μπορεί να πιστεύουμε ότι κάτι είναι καλό αλλά να μην το επιλέγουμε;</p> <p>22. Είναι σημαντικότερο να ακολουθούμε τις αρχές μας όταν κάνουμε κάτι ή οι συνέπειες που μπορεί να έχει η πράξη μας;</p> <p>23. Είναι προτιμότερη μια ελεύθερη επιλογή ή μια ωφέλιμη επιλογή;</p> <p>24. Είναι καλό να αφήνουμε κάτι στην τύχη όταν δεν μπορούμε να αποφασίσουμε;</p>	<p>Το πλαίσιο αναφοράς I</p> <p>Το πλαίσιο αναφοράς II</p> <p>Πρακτικός συλλογισμός I</p> <p>Πρακτικός συλλογισμός II</p>	<p>«Γίνε ο καθρέπτης του άλλου»</p> <p>Σωματικές ασκήσεις χαλάρωσης διαθεματικά με τη Φυσική Αγωγή</p> <p>Δράσεις δημοκρατικής παιδείας (π.χ. «Αγώνες λόγου/αντιλογίας: είναι προτιμότερη η κλήρωση ή η ψηφοφορία σε μια ομάδα;»)</p>	<p>Κατανοούν ότι η σκέψη μπορεί να καθοδηγεί τη δράση, αλλά η δράση έχει συνέπειες στον κόσμο και στους άλλους. Αξιολογούν καταστάσεις όπου οι πράξεις δεν συμβαδίζουν με τις σκέψεις ή τις προθέσεις. Καλλιεργούν στάσεις συνείδησης και συνέπειας ανάμεσα σε όσα σκέφτονται και όσα πράττουν.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διακρίνουν ανάμεσα στον σκοπό μιας πράξης και στα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξή του. Κατανοούν ότι ακόμη και οι καλές προθέσεις δεν εξασφαλίζουν ότι όλα τα μέσα για την επίτευξη ενός σκοπού είναι σωστά ή δίκαια. Αξιολογούν διαφορετικά σενάρια όπου οι σκοποί και τα μέσα έρχονται σε σύγκρουση. • Κατανοούν ότι δεν είναι όλες οι πράξεις των άλλων σωστές ή κατάλληλες επειδή τις μιμούνται πολλοί. Χρησιμοποιούν κριτήρια για να αξιολογούν αν μια συμπεριφορά είναι κατάλληλη για εκείνους, ακόμα κι αν την ακολουθούν όλοι. Διερευνούν και προσπαθούν να διακρίνουν την κοινωνική επιρροή από την προσωπική κρίση και επιλογή. • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στο να πιστεύεις κάτι και στο να το εφαρμόζεις στην πράξη. Εξετάζουν καταστάσεις όπου οι πράξεις τους δεν ταυτίζονται με τις αξίες ή τα πιστεύω τους, και συζητούν πιθανούς λόγους και εναλλακτικές. Καλλιεργούν στάση κατανόησης και συγχώρησης για τις στιγμές που δεν μπόρεσαν να πράξουν σύμφωνα με τις αξίες τους. • Αναγνωρίζουν τη διάκριση ανάμεσα στις ηθικές αρχές που κατευθύνουν τις πράξεις μας και τις συνέπειες που μπορεί αυτές να έχουν. Συζητούν διλήμματα όπου συγκρούονται οι δεοντοκρατικές αρχές με τις
--	---	---	--

				<p>συνέπειες των πράξεων, επιχειρηματολογούν και προτείνουν εναλλακτικές.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διακρίνουν την έννοια της ελεύθερης επιλογής -καλής ή κακής- από την επιλογή που δεσμεύεται από την ωφέλεια ή το συμφέρον. Εξετάζουν καταστάσεις όπου συγκρούεται αυτό που θέλουν με αυτό που τους ωφελεί, και συζητούν για τα κριτήρια απόφασης. • Αναγνωρίζουν την έννοια της αποδοχής της τύχης ως ενός μη ορθολογικού τρόπου λήψης απόφασης. Κατανοούν ότι η προσφυγή στην τύχη μπορεί να χρησιμοποιείται όταν δεν υπάρχουν καθαρά κριτήρια ή όταν δεν θέλουμε να αναλάβουμε την ευθύνη.
4. Ηθικά διλήμματα	<p>25. Να αδικεί κανείς ή να αδικείται;</p> <p>26. Το μπλε ή το κόκκινο χάπι;</p>	<p>Πολλαπλά κριτήρια αξιολόγησης I</p> <p>Πολλαπλά κριτήρια αξιολόγησης II</p>	Δραματοποίηση ηθικών διλημάτων	<ul style="list-style-type: none"> • Συζητούν υποθετικά σενάρια, παίρνουν θέση και αιτιολογούν την προτίμησή τους με βάση αξίες όπως η ακεραιότητα, η δικαιοσύνη, η εντιμότητα και ο αυτοσεβασμός. Κατανοούν τη βασική ηθική διάκριση ανάμεσα στο να προκαλείς αδικία και στο να υφίστασαι αδικία. • Επιχειρηματολογούν για την αξία της αλήθειας ή της ψευδαίσθησης μέσα από προσωπικές στάσεις και ηθικά παραδείγματα.

Στ' Δημοτικού

Θεματικά πεδία	Θεματικές Ενότητες	Προτεινόμενες ασκήσεις	Ενδεικτικές δράσεις	Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα
				Οι μαθητές/-τριες να είναι σε θέση να:
1. Το ηθικό υποκείμενο	<p>1. Ποιος/-ά νομίζεις ότι είσαι;</p> <p>2. Αν το μέλλον μας είναι προδιαγεγραμμένο, έχουμε</p>	<p>Η δομή των λογικών προτάσεων I</p> <p>Η δομή των λογικών προτάσεων II</p>	Προβολή ταινίας και συζήτηση: <i>Τι με κάνει αυτό που είμαι; / What makes me me?</i> (2013)	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν βασικές έννοιες σχετικές με την ταυτότητα, όπως χαρακτηριστικά, ρόλοι, συναισθήματα και αυτοεικόνα.

	<p>πραγματικά επιλογές;</p> <p>3. Πώς μπορεί να μένουμε οι ίδιοι αν αλλάζουμε διαρκώς;</p> <p>4. Είναι ηθικά ουδέτερο το να μην κάνει κανείς τίποτα;</p> <p>5. Είναι ο αυτοσεβασμός ανεξάρτητος από τον σεβασμό των άλλων;</p> <p>6. Μπορεί κάποιος να είναι υπεύθυνος για τις συνέπειες των πράξεών του, ακόμη κι αν δεν τις είχε προβλέψει;</p> <p>7. Αν δεν ενδιαφέρεται κανείς για τους άλλους, είναι δυνατόν να ενεργεί ηθικά;</p> <p>8. Είναι αρκετό να γνωρίζω τι είναι σωστό να κάνω, για να το κάνω;</p>	<p>Αντιστροφή όρων πρότασης I</p> <p>Αντιστροφή όρων πρότασης II</p> <p>Άρνηση I</p> <p>Άρνηση II</p> <p>Όλοι/Κάποιοι/Κανέννας I</p> <p>Όλοι/Κάποιοι/Κανέννας II</p>	<p>Εργασία: «Εγώ... άλλοτε και αλλιώς»</p> <p>Ομαδική εργασία: «Ο κύκλος της φτώχειας» (Διερεύνηση δεδομένων και συζήτηση για την παιδική φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό)</p> <p>Δραστηριότητα ρόλων για την ευθύνη της σιωπής και της απραξίας: αναπαράσταση σκηνης αδικίας</p> <p>Παρακολούθηση ταινίας μικρού μήκους και συζήτηση στην τάξη για την κλιματική αλλαγή <i>Απόδημοι / Migrants</i> (2020)</p> <p>Τα βήματα μιας ηθικής απόφασης</p> <p>Δραματοποίηση του μύθου του Ικάρου: «Φταίει ο Ίκαρος που παράκουσε ή ο Δαίδαλος που του έδωσε φτερά;»</p>	<p>Διερευνούν τη σχέση με τον εαυτό ως κάτι που εξελίσσεται μέσα στον χρόνο.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι η ιδέα ενός προδιαγεγραμμένου μέλλοντος έρχεται σε σύγκρουση με την έννοια της ελεύθερης απόφασης. Αναγνωρίζουν ότι όλοι γεννιόμαστε σε ένα ορισμένο πλαίσιο (κοινωνικό, οικονομικό, οικογενειακό κτλ), που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό επηρεάζει το μέλλον μας. Διατυπώνουν υποθέσεις για το πώς θα ήταν η ζωή αν όλα ήταν προαποφασισμένα, και επιχειρηματολογούν υπέρ ή κατά αυτής της ιδέας. • Αναγνωρίζουν την έννοια της αλλαγής στον εαυτό τους μέσα στον χρόνο (σώμα, συναισθήματα, σκέψεις, σχέσεις). Εξετάζουν τον ρόλο της εμπειρίας και της μνήμης στην προσωπική αλλαγή και τη διατήρηση ταυτότητας. Συζητούν εμπειρίες προσωπικής αλλαγής και εξετάζουν τι νιώθουν ότι παραμένει σταθερό. • Αναγνωρίζουν τη διάκριση ανάμεσα σε πράξη και παράλειψη, και συνειδητοποιούν ότι η αδράνεια μπορεί να έχει ηθικές συνέπειες. Κατανοούν ότι η μη δράση σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να ισοδυναμεί με σιωπηρή αποδοχή ή ευθύνη. Αναπτύσσουν στάσεις ευαισθησίας και ηθικής εγρήγορσης απέναντι σε καταστάσεις όπου απαιτείται παρέμβαση. • Κατανοούν ότι ο αυτοσεβασμός βασίζεται στην εσωτερική αποδοχή και αίσθηση αξίας, αλλά επηρεάζεται και από τις σχέσεις με τους άλλους. Εκφράζουν προσωπικές εμπειρίες και απόψεις σχετικά με στιγμές που ένιωσαν σεβασμό ή έλλειψή του από τους άλλους και επηρέασε την αυτοεικόνα τους.
--	---	--	--	--

				<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν ότι κάποιες πράξεις μπορεί να έχουν συνέπειες που δεν τις είχαμε φανταστεί, αλλά αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι δεν έχουμε ευθύνη για αυτές. Συζητούν παραδείγματα πράξεων με απρόβλεπτες συνέπειες και επιχειρούν να αποφασίσουν αν και πώς προκύπτει ευθύνη. Καλλιεργούν στάσεις στοχαστικότητας και υπευθυνότητας, μαθαίνοντας να σκέφτονται όχι μόνο τι θέλουν να κάνουν, αλλά και τι μπορεί να συμβεί. • Αντιλαμβάνονται ότι η ηθική συμπεριφορά συνδέεται με τη στάση φροντίδας και ενδιαφέροντος για τους άλλους. Διατυπώνουν κρίσεις για το αν κάποιος είναι ηθικός βάσει κινήτρων ή αποτελεσμάτων. • Κατανοούν ότι η ηθική συμπεριφορά εξαρτάται όχι μόνο από τη γνώση αλλά και από τη θέληση, τη συνήθεια και τα συναισθήματα. Διερευνούν τους λόγους για τους οποίους μπορεί να μην εφαρμόσουν μια απόφαση που θεωρούν ορθή.
2. Ηθικά κριτήρια	9. Ποιος είναι ο σκοπός της ζωής; 10. Τι σημαίνει ότι μια πράξη «την υπαγορεύει η συνείδησή μου»; 11. Αν κάτι είναι χρήσιμο ή ευχάριστο, είναι «καλό»; 12. Τι θα γινόταν αν το έκαναν όλοι; 13. Θα ενεργούσες διαφορετικά αν γινόσουν για μια μέρα αόρατη/-ος; 14. Αν οι αξίες μας συγκρούονται με τις επιταγές του	Πάντα/μερικές φορές/Ποτέ I Πάντα/μερικές φορές/Ποτέ II Ταξινόμηση εννοιών I Ταξινόμηση εννοιών II Σύνολα, υποσύνολα και μέλη συνόλων I Σύνολα, υποσύνολα και μέλη συνόλων II Ασάφεια	Ομαδική εργασία: «Το μονοπάτι της ζωής μου» Κατασκευή αφίσας με θέμα «Και αν το (x) έκαναν όλοι στο σχολείο» <i>Ρομπέν των Δασών</i> <i>Αντιγόνη Σοφοκλή</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι διαφορετικοί άνθρωποι μπορεί να έχουν διαφορετικούς σκοπούς, και ότι οι αξίες παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτό. Εκφράζουν τις προσωπικές τους θέσεις για το τι δίνει νόημα στη ζωή και τις συγκρίνουν με άλλες απόψεις. • Αναγνωρίζουν την έννοια της συνείδησης ως εσωτερικού, όχι πάντα αλάνθαστου, οδηγού για το σωστό και το λάθος. Κατανοούν ότι η συνείδηση μπορεί να τους καθοδηγεί ακόμα και χωρίς εξωτερικούς κανόνες ή επιβλέποντες αλλά απαιτείται και εξωτερικός έλεγχος. Αναπτύσσουν εμπιστοσύνη στην εσωτερική ηθική κρίση αλλά την

	<p>νόμου, τι πρέπει να υπερισχύσει;</p> <p>15. Είναι σωστό να χρησιμοποιούμε τη φύση και τα ζώα ως μέσα για την ευημερία των ανθρώπων;</p>		<p>Επίσκεψη σε καταφύγιο ζώων ή οργανωμένο αγρόκτημα</p>	<p>ασκούν με σεβασμό προς τους άλλους.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διερευνούν τη διαφορά μεταξύ του χρήσιμου, του ευχάριστου και του ηθικά καλού. Κατανοούν ότι μια πράξη μπορεί να είναι ωφέλιμη ή ευχάριστη, χωρίς να είναι απαραίτητα ηθικά σωστή. Αξιολογούν πράξεις και καταστάσεις με βάση περισσότερα από ένα κριτήρια (ευχαρίστηση, χρησιμότητα, ορθότητα). • Αναγνωρίζουν ότι η ηθική μιας πράξης μπορεί να εκτιμηθεί και με βάση το τι θα γινόταν αν την έκαναν όλοι. Κατανοούν την έννοια της καθολίκευσης των πράξεων, εφαρμόζουν τη σκέψη “αν το έκαναν όλοι” σε καθημερινές πράξεις, και αναλύουν τις πιθανές συνέπειες. • Κατανοούν πώς η απουσία ελέγχου είναι δυνατόν να επηρεάσει τις επιλογές μας και την ηθική μας κρίση. Αναγνωρίζουν ότι η ηθική πράξη δεν εξαρτάται μόνο από την εξωτερική επιτήρηση, αλλά και από την προσωπική ευθύνη. • Κατανοούν τη διάκριση μεταξύ νομικού κανόνα και ηθικής αρχής. Διακρίνουν την υπακοή λόγω φόβου των πιθανών κυρώσεων από τη συμμόρφωση λόγω σεβασμού για τον ηθικό νόμο. • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στη χρήση, τη φροντίδα και την εκμετάλλευση της φύσης και των ζώων. Κατανοούν ότι η φύση και τα ζώα έχουν τη δική τους αξία, ανεξάρτητα από το αν είναι χρήσιμα στον άνθρωπο. Εξετάζουν πράξεις που ωφελούν τους ανθρώπους αλλά ζημιώνουν άλλα όντα, και αξιολογούν το ηθικό τους βάρος.
<p>3. Ηθικές αξίες και</p>	<p>16. Είναι η αγάπη καθήκον προς τους άλλους;</p>	<p>Η αρχή της ταυτότητας Ι</p>	<p>Διαθρησκευτική συλλογική δραστηριότητα: Η</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν ότι η αγάπη συνδέεται με τη φροντίδα, την εγγύτητα και την ευθύνη, αλλά

<p>κανονιστικές αρχές</p>	<p>17. Είναι δίκαιο να παίρνουν όλοι το ίδιο, ακόμη κι αν κάποιои χρειάζονται περισσότερα;</p> <p>18. Πώς πρέπει να ενεργούμε όταν η εντιμότητα προσκρούει στο προσωπικό μας συμφέρον;</p> <p>19. Ποια είναι τα όρια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας;</p> <p>20. Πόσο ανεκτικοί πρέπει να είμαστε με όσους δεν είναι οι ίδιοι ανεκτικοί απέναντι στους άλλους;</p> <p>21. Μπορεί η ομορφιά να οδηγήσει σε άνηση μεταχείριση;</p> <p>22. Είναι ο αυτοέλεγχος περιοριστικός ή αναγκαίος για την προσωπική ελευθερία;</p>	<p>Η αρχή της ταυτότητας II</p> <p>Η αρχή της μη αντίφασης I</p> <p>Η αρχή της μη αντίφασης II</p> <p>Η αρχή της μη αντίφασης III</p> <p>Η αρχή του αποκλειόμενου τρίτου I</p> <p>Η αρχή του αποκλειόμενου τρίτου II</p>	<p>«αγάπη» σε διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις</p> <p>Δράσεις και πρωτοβουλίες ανθρωπιστικής βοήθειας</p> <p>Συλλογικές δράσεις δημοκρατικής παιδείας (ψηφοφορίες, διαβούλευση, συλλογικές αποφάσεις)</p> <p>Επισκέψεις σε διαφορετικούς χώρους λατρείας</p> <p>Βιωματική δράση: «Η δύναμη της εικόνας»</p> <p>Βιωματική δράση: «Η ιδανική πολιτεία»</p>	<p>δεν μπορεί να είναι καταναγκαστική εντολή. Διατυπώνουν απόψεις για το αν η αγάπη μπορεί ή πρέπει να απαιτείται και αν διαφοροποιείται από την υποχρέωση.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν τη διαφορά ανάμεσα στη μηχανιστική εξίσωση και τη δίκαιη κατανομή. Συγκρίνουν περιπτώσεις ανθρώπων με διαφορετικές συνθήκες ζωής και αξιολογούν πώς θα ήταν δίκαιο να μοιραστεί κάτι ανάμεσά τους. • Κατανοούν ότι το “σωστό” και το “συμφέρον μου” δεν ταυτίζονται. Εξετάζουν διλήμματα και αξιολογούν ποια επιλογή θεωρούν δίκαιη (π.χ. να πεις ψέματα για να γλιτώσεις μια τιμωρία ή να προστατεύσεις έναν αθώο). • Γνωρίζουν ότι η αξιοπρέπεια αφορά την ηθική αξία και τον σεβασμό που οφείλεται σε κάθε άνθρωπο. Κατανοούν ότι η αξιοπρέπεια συνδέεται με το πώς φερόμαστε στους άλλους αλλά και με το πώς επιτρέπουμε να μας φέρονται. Αναγνωρίζουν ότι κάποιες πράξεις μπορεί να είναι ταπεινωτικές ή προσβλητικές ακόμη κι αν είναι νόμιμες ή κοινωνικά αποδεκτές. • Κατανοούν την έννοια της ανεκτικότητας ως αποδοχής της διαφορετικότητας, και τη διάκριση μεταξύ σεβασμού του άλλου και συμφωνίας με αυτόν. Στοχάζονται πάνω στο τι σημαίνει να σέβεται κάποιον που δεν σέβεται κανέναν, και πότε η ανεκτικότητα μετατρέπεται σε παθητικότητα ή αδυναμία αντίδρασης. Αναπτύσσουν την ικανότητα να θέτουν κριτήρια ορίων για τις αξίες τους. • Αναγνωρίζουν ότι η έννοια της ομορφιάς είναι σε μεγάλο βαθμό υποκειμενική και πολιτισμικά διαμορφωμένη. Στοχάζονται
----------------------------------	--	--	--	--

				<p>πάνω στο αν είναι δίκαιο να κρίνουμε ή να προτιμούμε κάποιον λόγω εμφάνισης. Διατυπώνουν επιχειρήματα υπέρ ή κατά της άποψης ότι η εμφάνιση επηρεάζει τις ευκαιρίες που έχει κάποιος.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Διακρίνουν την έννοια του αυτοελέγχου από την εξωτερική επιβολή ή την καταπίεση. Κατανοούν ότι ο αυτοέλεγχος μπορεί να βοηθά στην υπεύθυνη άσκηση της ελευθερίας και όχι να την αναιρεί. Εξετάζουν και αξιολογούν καταστάσεις όπου η παρορμητική επιλογή φέρνει άμεσα οφέλη αλλά μακροπρόθεσμα αρνητικές συνέπειες.
4. Ηθικά προβλήματα	<p>23. Μπορεί μια ομάδα ανθρώπων να είναι υπεύθυνη για κάτι που έκανε μόνο ένας από αυτούς;</p> <p>24. Αν κάποιος έχει εντολή να κάνει κάτι, είναι ακόμα υπεύθυνος γι' αυτό;</p> <p>25. Είναι δίκαιο μια μητέρα να κλέβει ψωμί για το πεινασμένο παιδί της;</p> <p>26. Δικαιολογείται η αιχμαλωσία των ζώων για εκπαιδευτικούς ή ψυχαγωγικούς σκοπούς;</p>	<p>Το επιχείρημα</p> <p>Τα είδη των επιχειρημάτων</p> <p>Απόδειξη</p> <p>Κριτική επιχειρημάτων</p> <p>Κρυφές προκείμενες</p> <p>Μεροληπτική επιχειρηματολογία</p>	<p>Ομαδική δραστηριότητα: «Το πέπλο της άγνοιας στο σχολείο»</p> <p>Τα 6 σκεπτόμενα καπέλα του de Bono</p> <p>Βίκτωρ Ουγκώ, «Οι άθλιοι»</p> <p>Επίσκεψη σε κοινωνικό παντοπωλείο, συσσίτιο δήμου, ενορίας ή τοπική εθελοντική ομάδα αλληλεγγύης.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζουν τη διαφορά ανάμεσα στην προσωπική και τη συλλογική ευθύνη. Κατανοούν ότι η αδράνεια ή η συγκάλυψη μιας πράξης ενδέχεται να καθιστούν κάποιον συνυπεύθυνο, ακόμη κι αν δεν ήταν ο δράστης. Διατυπώνουν κριτήρια για το πότε και πόσο μια ομάδα έχει ευθύνη για την πράξη ενός μέλους της. • Διακρίνουν μεταξύ εκούσιας πράξης και πράξεων στις οποίες μας υποχρεώνει κάποια, ενδεχομένως άδικη, εντολή. Αναλύουν πότε μια εντολή είναι δίκαιη ή άδικη και εξετάζουν πώς πρέπει να αντιδρούν. Κατανοούν ότι κάθε άτομο έχει την ικανότητα (και την ευθύνη) να αξιολογήσει τις εντολές που του δίνονται και ότι η υπακοή δεν αναιρεί απαραίτητα την ευθύνη. • Αντιλαμβάνονται ότι η ηθική κρίση απαιτεί να εξετάσουμε τις προθέσεις, τις συνθήκες και τις συνέπειες μιας πράξης. Αναπτύσσουν ενσυναίσθηση απέναντι σε ανθρώπους που δρουν από ανάγκη και καλλιεργούν την ικανότητα να επιδεικνύουν επιείκεια.

				<ul style="list-style-type: none"> • Κατανοούν τη σύγκρουση μεταξύ ανθρώπινων συμφερόντων και των συμφερόντων ή και δικαιωμάτων των ζώων. Εξετάζουν παραδείγματα (π.χ. ζωολογικοί κήποι, ριάλιτι με ζώα, εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία με ζωντανά είδη), διατυπώνουν κρίσεις και εναλλακτικές.
--	--	--	--	---

! Σημείωση

Στον Οδηγό του Εκπαιδευτικού παρουσιάζονται ενδεικτικά Διδακτικά Σενάρια για συγκεκριμένες Θεματικές Ενότητες καθώς και Προτεινόμενες Ασκήσεις Δράσεις. Οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται να αναζητήσουν τις πηγές καθώς και πρόσθετο εκπαιδευτικό υλικό στον Βιβλιογραφικό Οδηγό όπως και στο διαδίκτυο.